

Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет природокористування
Факультет управління, економіки та права
Кафедра економіки

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «Магістр»

на тему: «Стратегічні напрямки підвищення рентабельності
виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах
Львівської області»

Виконав: студент групи Ек-61
спеціальність 051 – Економіка
(шифр і назва спеціальності)

Терета Володимир Валерійович
(прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник: к.е.н., доцент Яців С. Ф.
(прізвище та ініціали)

Рецензент: _____
(прізвище та ініціали)

Дубляни 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІНЯ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА

КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ
Освітній ступінь Магістр

Спеціальність 051 «Економіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

Економіки

Черевко Г.В.

“06” березня 2023 року

З А В Д А Н Н Я
на кваліфікаційну роботу студенту
Тереті Володимиру Валерійовичу

1. Тема роботи: Стратегічні напрямки підвищення рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області

керівник роботи: Яців С.Ф., к.е.н доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЛНУП від “_____” _____ року №_____

2. Строк подання студентом роботи до “8” січня 2024 року

3. Вихідні дані до роботи нормативно-законодавчі акти, літературні джерела, статистична звітність. 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): Теоретичні основи дослідження рентабельності виробництва зерна. Економічна роль зерновиробництва та засади її регулювання. . Рентабельність виробництва як економічна категорія та особливості її формування в зерновиробництві в сільськогосподарських підприємствах. Методика дослідження ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах. Стан та тенденції розвитку зернової галузі в сільськогосподарських підприємствах області. Організація виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах. . Аналіз

ресурсного забезпечення та витрат на виробництво зерна в сільськогосподарських підприємствах. Економічна ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах. Шляхи підвищення рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах. Внутрішні резерви підвищення рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах . Удосконалення відносин суб'єктів зернопродуктового підкомплексу та ринку зерна. Розвиток обслуговуючої кооперації як інструмент підвищення ефективності виробництва зерна в малих сільськогосподарських підприємствах

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
 рисунки, таблиці, схеми

6. Дата видачі завдання "06" березня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів кваліфікаційної роботи
1.	Отримання завдання. Вивчення рекомендованої літератури по темі ДР. Написання аналітичного огляду. Вивчення об'єкту. Аналіз існуючого стану (складання програми; написання пояснювальної записки; підготовка картографічних матеріалів для кваліфікаційної роботи)	березень- травень 2023 р
2.	Розробка перспективного рішення та його обґрунтування (написання перспективної частини; виготовлення планової основи для основного варіанту роботи).	червень 2023 р
3.	Розробка та обґрунтування пропозицій щодо реалізації роботи. Розробка питань з охорони праці та захисту населення. Розробка питань з охорони природи (написання економічної частини роботи; висновків і пропозицій з реалізації роботи; питань з охорони праці і захисту населення та охорони природи; кінцеве редагування пояснювальної записки; оформлення кінцевого варіанту роботи та інших графічних матеріалів, які представляються до захисту в ЕК).	жовтень- листопад 2023 р
4.	Кінцеве оформлення кваліфікаційної роботи (здача пояснювальної записки керівнику КР; виправлення його зауважень; здача КР на рецензування; кінцеве оформлення ілюстративних матеріалів, таблиць	грудень 2023 р
5.	Підготовка до захисту в ЕК. Пробний захист на випускній кафедрі (написання доповіді й погодження її з керівником КР; виправлення зауважень у графічній частині	січень 2024 р

Студент _____

Терета В.В.

Керівник роботи _____

Яців С.Ф.

УДК: 332.155:631.11:631.162

Кваліфікаційна робота складається з 3 розділів, має 16 таблиць, 9 рисунків та 46 джерел використаної літератури.

Стратегічні напрямки підвищення рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області.

Терета В.В. Кваліфікаційна робота магістра. Кафедра економіки. Дубляни, ЛНУП, 2024.

У першому розділі кваліфікаційної роботи розглянуто теоретичні основи рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах. Висвітлено економічну роль зерновиробництва як галузі сільського господарства, необхідність та засади її регулювання. Розкрито сутність рентабельності виробництва як економічної категорії. Опрацьовані питання методики дослідження виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах.

У другому розділі наведені результати аналізу стану та тенденцій розвитку зернової галузі в сільськогосподарських підприємствах Львівської області. Наведено загальну характеристику галузі в області, розглянуто ресурсне забезпечення, зокрема витрати на виробництво зерна в сільськогосподарських підприємствах. Наведені показники ефективності виробництва зерна в цих підприємствах.

У третьому розділі висвітлені заходи, які доцільні для забезпечення високих показників рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах. Розглянуто можливості реалізації внутрішніх резерви підвищення ефективності виробництва зерна аграрними підприємствами. Показано необхідність удосконалення відносин суб'єктів зернопродуктового підкомплексу. Висвітлено питання ролі обслуговуючої кооперації як інструменту підвищення ефективності виробництва зерна в малих сільськогосподарських підприємствах.

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього рівня «Магістр» присвячена вивченню питання забезпечення підвищення рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах. Показано роль зернової галузі в економіці сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано результати обсягів та економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області. Встановлено особливості формування показників рентабельності зерна.

Сформульовано пропозиції щодо заходів, спрямованих на забезпечення високих показників рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах. Висвітленні питання удосконалення відносин у рамках зернопродуктового підкомплексу, вирішення проблем зерно виробників за рахунок обслуговуючої кооперації.

ANNOTATION

The qualification work for obtaining the Master's degree is devoted to the study of the issue of ensuring the increase in the profitability of grain production in agricultural enterprises. The role of the grain industry in the economy of agricultural enterprises has been shown. The results of volumes and economic efficiency of grain production in agricultural enterprises of Lviv region have been analyzed. The peculiarities of the formation of grain profitability indicators have been established.

Proposals for measures aimed at ensuring high rates of profitability of grain production in agricultural enterprises have been formulated. The issues of improving relations within the framework of the grain product sub-complex, solving the problems of grain producers at the expense of the service cooperation have been considered.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА	10
1.1. Економічна роль зерновиробництва та засади її регулювання	10
1.2. Рентабельність виробництва як економічна категорія та особливості її формування в зерновиробництві в сільськогосподарських підприємствах ..	20
1.3. Методика дослідження ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах	28
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗЕРНОВОЇ ГАЛУЗІ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	33
2.1. Організація виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах Львівської області	33
2.2. Аналіз ресурсного забезпечення та витрат на виробництво зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області	42
2.3. Економічна ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах	50
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	60
3.1. Внутрішні резерви підвищення рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах	60
3.2. Удосконалення відносин суб'єктів зернопродуктового підкомплексу та ринку зерна	66
3.3. Розвиток обслуговуючої кооперації як інструмент підвищення ефективності виробництва зерна в малих сільськогосподарських підприємствах	72
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81

ВСТУП

Сільськогосподарські підприємства України, прагнучи збільшити прибутки від своєї діяльності, орієнтуються на переваги, отримувані в результаті глобалізації світової економіки, зокрема на можливості реалізації їхньої продукції на світовому ринку. В якості одного з перспективних напрямів своєї діяльності вони розглядають розвиток зернової галузі. Українське зерно характеризується стійким попитом на світовому ринку, що визначає можливість вигідної його реалізації сільськогосподарськими виробниками. Тому зернова галузь займає одне з провідних місць у структурі виробництва українських аграрних підприємств.

У розвиток зерновиробництва суб'єкти аграрного бізнесу вкладають значні інвестиції – у придбання потужної сучасної техніки, спорудження інфраструктури для зберігання продукції, логістику тощо. Завдяки цим інвестиціям зростали показники урожайності основних зернових культур у сільськогосподарських підприємствах України, збільшувалися обсяги експорту українського зерна, доходи від якого відіграють важливу роль у розвитку вітчизняної економіки. Ефективність виробництва зерна є одним із основних чинників формування ефективності всього аграрного сектора, в тому числі у Львівській області.

Слід зазначити, що потенційна вигідність зернової галузі не гарантує сільськогосподарським підприємствам високої економічної ефективності виробництва зерна. Забезпечення високих показників його рентабельності вимагає реалізації комплексу певних заходів на внутрігосподарському рівні, удосконалення відносин у рамках зернопродуктового підкомплексу. Значні додаткові труднощі, пов'язані з виробництвом і реалізацією, у тому числі експортом, сільськогосподарської продукції, появилися з початком повномасштабної військової агресії проти України. Окремі стратегії щодо розвитку зернової галузі рекомендовані малим сільськогосподарським

підприємствам, які також приділяють значну увагу виробництву зерна, але ресурсні можливості яких значно менші, аніж великих аграрних компаній.

Необхідність підтримання високих показників рентабельності зерна в сільськогосподарських підприємствах, для яких зернова галузь формує їх виробничий напрямок, визначає актуальність проблеми, результати дослідження якої викладені в кваліфікаційній роботі.

Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування заходів, спрямованих на забезпечення високих показників рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах. Відповідно до поставленої мети при виконанні роботи визначені такі основні завдання:

- розкрити економічну роль зернової галузі в системі аграрного виробництва та економіки України загалом;
- охарактеризувати сутність рентабельності як критерію економічної ефективності виробництва та показати особливості його формування при виробництві зерна в сільськогосподарських підприємствах;
- опрацювати питання методики дослідження;
- охарактеризувати стан та тенденції розвитку зернової галузі в сільському господарстві Львівської області, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах;
- показати особливості формування економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах;
- визначити заходи, направлені на підвищення рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах;
- розглянути можливості використання для підтримки розвитку зерновиробництва в малих сільськогосподарських підприємствах обслуговуючої кооперації.

Об'єктом дослідження є процес формування рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних і методичних аспектів підвищення рівня рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Методичною основою дослідження є застосування сукупності загальнонаукових методів і прийомів пізнання, а також використання спеціальних методів, що стосуються дослідження економічних процесів і явищ, у тому числі пов'язаних з організацією виробництва та реалізацією сільськогосподарської продукції.

Інформаційною основою виконання кваліфікаційної роботи стали нормативно-правові акти, які регулюють процеси, пов'язані з діяльністю сільськогосподарських підприємств, виробництвом сільськогосподарської продукції, функціонуванням ринку зерна. Використовували дані Державної служби статистики України і Головного управління статистики у Львівській області, праці науковців з питань організації виробництва зерна, розвитку зернової галузі в Україні.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані теоретичні засади і практичні рекомендації щодо підвищення рівня рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах відображають конкретні можливості для забезпечення умов розвитку системи аграрного виробництва.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА

1.1. Економічна роль зерновиробництва та засади її регулювання

Сільське господарство Україна як складовий елемент національної економіки протягом останнього десятиліття демонструвало високі темпи розвитку, зміцнювало свої позиції у світовій системі аграрного виробництва. Такі результати значною мірою сформувалися за рахунок інтенсивного розвитку зерновиробництва, яке займає статус основної галузі в сільському господарстві нашої країни.

Основним видом продукції зернової галузі є зерно – продукт, який має багатоцільове призначення. Зокрема, виділяють: продовольче зерно – використовується для переробки та виготовлення харчових продуктів, фуражне зерно – призначене використання після переробки для годівлі худоби та птиці у вигляді комбікормів, дерті тощо, а також зерно технічного призначення – використовується для промислової переробки на інші продукти (спирт, медичні препарати, крохмаль та ін.) [31].

Знаходить застосування і побічна продукція вирощування зернових культур – солома, полова. Частково можливе їх застосування в кормових цілях, соломи – для підстилки тваринам. Відходи зернової галузі можуть бути задіяні як енергоресурс, їх використання для спалення в котельнях розглядається як альтернатива іншим традиційним видам палива.

Насамперед важливість зерновиробництва визначається тим, що зерно і продукти його переробки є основою харчування людей. Незамінними продуктами харчування повсякденного вжитку на основі зерна є хліб та хлібобулочні вироби, макарони, крупи, кондитерські вироби та ін. В Україні у 2021 році споживання хлібних продуктів на одну особу становило 92,7 кг

[2, с. 10], що відповідає рекомендованим нормам. Також продукти переробки зерна є важливим (а часто основним) кормом для худоби і птиці. Ці продукти мають високу поживну цінність, характеризуються високим вмістом перетравного протеїну, важливих для тварин і птиці макро- та мікроелементів. Таким чином, від стану забезпечення країни зерном залежить стан і тваринницьких галузей, що визначає забезпечення населення продуктами харчування тваринного походження. Отже, зерновиробництво є ключовою галуззю, яка визначає продовольчу безпеку країни.

В Україні існують сприятливі природно-кліматичні умови, зокрема родючі ґрунти, для розвитку зернової галузі. Високі врожаї зерна у повному обсязі задовольняють внутрішні потреби населення, забезпечують продовольчу безпеку та формують високий експортний потенціал держави. Реалізувати останній допомагає вигідне географічне розташування, розвинена система логістики та інфраструктури [13, с. 39]. Порушення в умовах війни логістики, яке ускладнило експорт українського зерна, підвищило загрозу голоду в багатьох бідних країнах світу.

Зерновиробництво як галузь сільського господарства є базовим елементом зернопродуктового підкомплексу аграрного сектора економіки України. Згідно з визначенням професора В. Колодійчука, зернопродуктовий підкомплекс агропромислового комплексу є сукупністю функціонально залежних сільськогосподарських і промислових підприємств, які забезпечують формування пропозиції зерна, його первинну обробку, зберігання, переробку на борошно, крупи, комбікорми, а також реалізацію, у тому числі на експорт [18, с. 99].

Наявність в Україні розвинутого зернопродуктового підкомплексу забезпечує нашій країні значні грошові надходження до бюджету від реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках зерна та продуктів його переробки, інфраструктурного обслуговування відповідних процесів. Підприємства підкомплексу є й важливими сферами працевлаштування населення країни [1, с. 50]. Стан зернопродуктового підкомплексу впливає на

стабільність соціально-економічної ситуації в країні. Саме в рамках відносин між суб'єктами зернопродуктового підкомплексу формуються економічні результати виробництва зерна, у тому числі рівень його рентабельності.

Значення і ефективність зернової галузі потрібно розглядати в контексті стану та перспектив розвитку всього зернопродуктового підкомплексу. Сильні сторони цього підкомплексу в рамках економіки України, його конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість визначаються наступними обставинами:

1. Найвний комплекс сприятливих умов (грунтових, кліматичних, географічного розташування, можливостей для розвитку інфраструктури) для розвитку як безпосередньо виробництва товарного зерна, так і зернового бізнесу загалом.

2. Вирощування зернових культур є поновлюваним процесом, а зерно і вироблені з нього продукти завжди були ліквідним товаром, зважаючи на високий попит на нього на світовому ринку. Це визначає перспективність інвестицій у зерновиробництво, його концентрацію та спеціалізацію в рамках окремих суб'єктів господарювання.

3. Попит на зерно є стабільним і прогнозованим, зважаючи на значення цього продукту в задоволенні продовольчих потреб людства. Тенденція до зростання чисельності населення у світі формує зростання цього попиту, а отже, є стимулом до нарощування виробництва зерна.

4. В Україні є великий досвід, традиції зерновиробництва, а структура економіки вже значною мірою сформована під потреби розвитку зернопродуктового підкомплексу [18, с. 97-98]

Важливими характеристиками зерна як продукту є висока його здатність до тривалого зберігання в сухому вигляді без втрати споживчих якостей, здатність до перевезення на великі відстані. Полегшує зберігання і перевезення зерна високий ступінь його сипучості. Натомість продукти переробки зерна мають переважно невеликий термін зберігання [9, с. 73]. Ці характеристики зерна важливі для створення його запасів, у тому числі

державних резервів, рівень яких є одним із параметрів продовольчої безпеки країни.

Місце зернової галузі в сільському господарстві України можна відобразити, обчислюючи вироблену продукцію в постійних цінах (рис. 1.1). Всього на продукцію вирощування зернових і зернобобових культур протягом останніх років припадало близько третини загального обсягу сільськогосподарського виробництва.

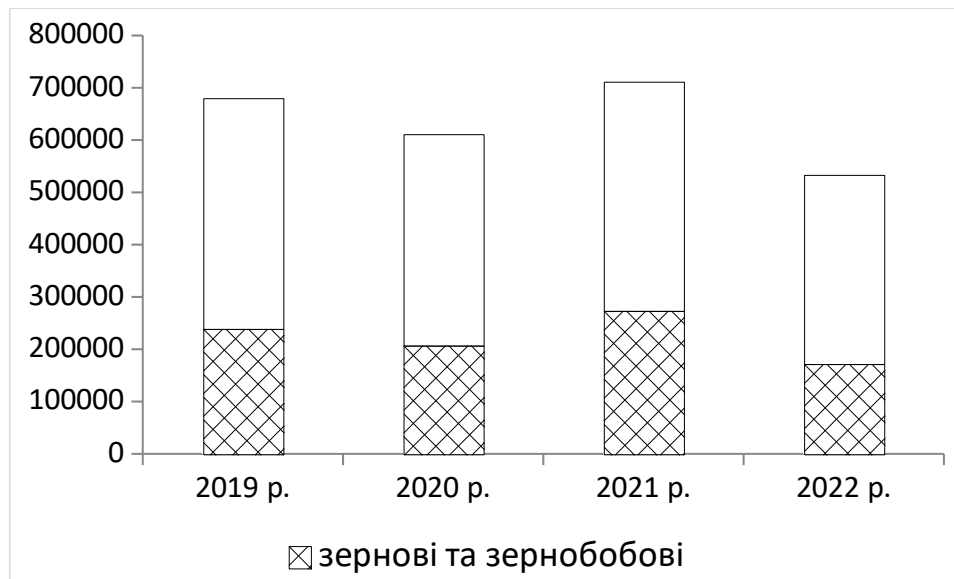

Рис. 1.1. Виробництво продукції сільського господарства та продукції зернових і зернобобових культур в її числі в Україні, у постійних цінах 2016 року, млн грн*

* Джерело: [40, с. 37]

Згідно з матеріалами національної статистики, до групи зернових культур в Україні відносять: пшеницю (озиму і яру), жито (озиме і яре), ячмінь (озимий і ярий), овес, просо, гречку, рис, кукурудзу і зернобобові культури [37, с. 33]. Посіви зернових в Україні займають більше половини посівних площ усіх сільськогосподарських культур, зокрема, у 2021 році – 56,0%, у 2022 році – 52,0%.

Практично на всій території України є можливість вирощувати як озимі, так і ярі зернові культури. Поєднання їх вирощування має важливе економічне значення. Воно дає змогу розтягнути час основних польових

робіт, зокрема посіву і збирання продукції вирощування зернових культур, і пом'якшити тим самим сезонність у використанні праці і матеріально-технічних ресурсів. Можливість вибору між вирощуванням озимих і ярих зернових культур також дає змогу мінімізувати ризики, пов'язані з несприятливими умовами.

Учені відзначають, що, попри досягнуті вагомі результати функціонування зернової галузі в Україні має місце значний потенціал для її подальшого розвитку. Загалом він оцінюється у 80-100 млн тонн щорічного виробництва зерна, а за деякими оцінками – і до 120 млн тонн [19, с. 123]. Виробляючи понад 100 млн тонн зерна, Україна могла би щорічно експортувати його в обсязі близько 70 млн тонн [38, с. 68]. Фактичні показники обсягів виробництва українського зерна та його експорту наведені в табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Динаміка обсягів виробництва та експорту зерна в Україні*

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Обсяг виробництва зерна, тис. т	70057	75143	64933	86010	53864
у т. ч. пшениці	24606	28328	24877	32151	20729
кукурудзи	35801	35880	30290	42110	26187
ячменю	7349	8917	7636	9437	5608
Обсяг експорту зерна, тис. т	42940	57925	52245	51573	38539
у т. ч. пшениці	16373	20022	18060	20071	11218
кукурудзи	21441	32346	27916	24676	24978
ячменю	3596	4143	5046	5656	2142
Вартість експорту зерна, млн дол. США	7240,6	9633,3	9410,7	12343,8	9108,2
у % до загального обсягу експорту товарів	15,3	19,2	19,1	18,1	20,6

* Сформовано за даними Державної служби статистики України

Обсяги виробництва (валові збори) зерна в Україні в окремі роки коливалися, що пояснюється впливом на цей показник погодних умов. До 2021 року включно спостерігалася тенденція до їх збільшення, що позитивно характеризує процеси, які відбувалися в зерновій галузі. Найбільший за всю історію України урожай зерна був зібраний у 2021 році – понад 86 млн тонн. У 2022 році обсяг виробництва зерна в Україні помітно зменшився – більш ніж на третину. Це пов'язано з військовою агресією проти України, яка призвела до втрати частини територій та погіршення ресурсного забезпечення (зокрема мінеральними добривами, агрохімікатами, запчастинами тощо) сільськогосподарських товаровиробників через подорожчання цих ресурсів та логістичні проблеми з їх доставкою.

Основними виробниками зерна в Україні є сільськогосподарські підприємства. Ними у 2021 року було вироблено 81,2% від загального обсягу одержаного зерна, у 2022 році – 78,5%. Також значні обсяги виробництва зерна припадають на господарства населення, які використовують продукцію вирощування зернових культур в основному для внутрішнього споживання. Сільськогосподарські підприємства виробляють зернову продукцію для продажу, причому значна частина її в кінцевому результаті йде на експорт.

Як зазначали, експорт продукції вирощування зернових культур та продуктів їх переробки займає важливе місце в зовнішньоекономічній діяльності України. У 2019-2021 роках він щорічно перевищував 50 млн тонн. Саме можливість вигідно продати зерно за кордоном була основним стимулом для розвитку зернової галузі в більшості сільськогосподарських підприємств. Від експорту зерна в останні роки Україна одержувала до 20% у загальній сумі виручки від експорту товарів. У 2022 році через блокування агресором морських портів України обсяг експорту українського зерна помітно зменшився, та його значення для надходження в країну валютної виручки залишалося дуже важливим.

Слід зазначити, що підприємства України експортують і деяку кількість продуктів переробки зерна. Однак обсяг такого експорту відносно

невеликий. У 2022 році українськими підприємствами було експортовано продукції борошномельно-круп'яної промисловості на суму 139,4 млн доларів США, що у 65 разів менше ніж від експорту зерна. Отже, експорт продукції зернопродуктового підкомплексу носить переважно сировинний характер.

Основними зерновими культурами, які вирощуються в Україні, у тому числі з метою експорту продукції їх вирощування, є кукурудза, пшениця та ячмінь. Вони вирощуються практично в усіх регіонах країни, у тому числі у Львівській області. Особливо високим є експортний потенціал кукурудзи. Протягом 2018-2022 років з України було експортовано сумарно понад 131 млн тонн кукурудзи, або 77% від обсягу її виробництва. Всього ж за цей період обсяг експорту українського зерна становив 69% від обсягу його виробництва, що підкреслює експортну орієнтованість зернової галузі в Україні.

Особливості організації зернової галузі в сільськогосподарських підприємствах можна простежити на основі складових балансу зерна в цих підприємствах (табл. 1.2). Структура балансу відображає формування ресурсів зернової продукції та організацію її розподілу.

Особливістю організації зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах є значні запаси зерна, які перебувають на зберіганні станом на кінець і, відповідно, початок року. Формуванню таких перехідних запасів, як зазначали, сприяє здатність зерна зберігати якісні характеристики під час зберігання. А потреба у зберіганні пов'язана з доцільністю розтягнути термін його продажу, оскільки при одночасному поступленні на ринок значної кількості зерна ціна на нього знижується. Крім того, частина продукції вирощування зернових культур використовується на внутрігосподарські потреби – як корм та насіння, що також передбачає необхідність її зберігання. Усього запаси зерна в сільськогосподарських підприємствах України на кінець року складали протягом 2019-2021 років 40-50% від загального обсягу його виробництва. У сільськогосподарських підприємствах

Львівської області обсяг перехідних запасів зерна зростав, сягнувши на кінець 2021 року 48,9%. Це свідчить про поліпшення умов зберігання зерна в області, що має позитивне значення для підвищення економічної ефективності виробництва зерна.

Таблиця 1.2

Баланс зерна у сільськогосподарських підприємствах, тис. тонн

Позиція балансу	Україна			Львівська область		
	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Запаси на початок року	24553,1	24638,4	21589,8	352,3	356,2	462,9
Вироблено	59982,1	51718,0	69689,1	1204,0	1189,1	1361,5
Куплено та інші надходження	4288,3	3288,0	3304,8	178,7	113,9	141,7
Використано:						
на посів	1575,3	1399,4	1498,0	32,8	26,9	28,4
на корм	1357,2	1227,2	1706,0	50,5	46,0	63,8
на переробку	2881,6	2545,2	3097,8	148,5	92,1	167,7
реалізовано за всіма напрямками	57985,3	52585,4	52517,1	1144,1	1030,5	1040,1
Втрати при зберіганні	385,7	297,4	390,6	2,9	0,8	0,8
Запаси на кінець року	24638,4	21589,8	35374,2	356,2	462,9	665,3
у % до обсягу виробництва	41,1	41,7	50,8	29,6	38,9	48,9

* Джерело: статистичні збірники «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України» за відповідні роки

Окрім власного виробництва потребу в зерновій продукції сільськогосподарські підприємства поповнюють за рахунок її купівлі. Зокрема, важливе значення має покупка насінневого матеріалу, від якості якого залежить обсяг майбутнього врожаю.

Основним напрямом використання зерна в сільськогосподарських підприємствах є його реалізація. Певна частина продукції переробляється – на власних потужностях або на давальницьких умовах. Переробка зерна сільськогосподарськими підприємствами здійснюється переважно на

комбікорми. Деяка його кількість переробляється на борошно та крупи, які ці підприємства потім можуть продавати з більшою вигодою, аніж зерно.

Комбікорми та використане на корм зерно формують важливу частину кормової бази тваринництва. Зокрема, раціони свиней і птиці в сільськогосподарських підприємствах майже повністю складаються з концентрованих кормів, виготовлених із зерна. Стан зерновиробництва України дає змогу забезпечити необхідну кількість концентрованих кормів для тваринництва. Реальна потреба в таких кормах визначається станом галузі тваринництва. Наведені в табл. 1.2 дані свідчать, що протягом досліджуваного періоду обсяг зерна, використаного для годівлі тварин, зростає. Це можна розглядати як індикатор розвитку тваринництва в сільськогосподарських підприємствах.

При складанні балансів зерна відображають втрати продукції при її зберіганні. Мінімізація цих втрат є важливим напрямом підвищення ефективності зерновиробництва. Для аналізу рівня втрат визначають частку їх обсягу в загальному обсязі зернових ресурсів, що знаходилися в розпорядженні підприємств протягом року (вони включають запас продукції на початок року, виробництво, купівлю та інші надходження). У 2021 році в сільськогосподарських підприємствах України втрати зерна склали 0,4% від загального обсягу зернових ресурсів, у сільськогосподарських підприємствах Львівської області – всього 0,04%. На основі цього доходимо висновку, що в підприємствах області сформовані доволі добрі умови для зберігання виробленого зерна.

Зважаючи на винятково велике соціально-економічне та політичне значення зерновиробництва, держава приділяє належну увагу регулюванню процесів, які відбуваються у відповідній галузі, у сфері товарного обігу зерна. Важливим регуляторним актом є Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні». У преамбулі цього закону підкреслена важливість ринку зерна як сектора економіки АПК України. У статті 9 зазначено, що держава визнає пріоритетність ринку зерна, сприяє його розвитку та стабільному

функціонуванню. Ринок зерна в цьому законі визначено як систему товарно-грошових відносин, що виникають між суб'єктами у процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна. Зазначено, що ці відносини повинні відбуватися на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін. Передбачений і державний контроль за якістю та зберіганням зерна [31].

Серед інструментів державного регулювання ринку зерна, які в кінцевому підсумку справляють певний вплив на ефективність зерновиробництва, доцільно виділити: запровадження декларування зерна, що знаходиться на зберіганні в зерносховищах та на зернових складах; фінансування селекційної роботи з насінництва, впровадження наукових досягнень у цій сфері; фінансову підтримку за рахунок державного бюджету виробників насіння для вирощування зернових культур, задіяних у цій діяльності сортовипробувальних станцій, науково-дослідних установ. Зважаючи на важливість насінництва, законом передбачена й часткова компенсація сільськогосподарським товаровиробникам витрат за придбані ними насіння високих репродукцій [31]. Однак, слід зазначити, не всі заходи з фінансової державної підтримки зерновиробництва реалізуються на практиці, що залежить від можливостей бюджету конкретного року.

Законодавством України гарантовано право суб'єктам ринку зерна, до яких відносяться й сільськогосподарські підприємства, вільно розпоряджатися належними їм ресурсами зерна і продуктами його переробки, укладати угоди щодо їх продажу, в тому числі з експортування. Забороняється встановлювати, окрім передбачених законодавством випадків, обмеження щодо переміщення зернових ресурсів, і це положення зберігає чинність і в період воєнного стану.

Розвиток зернової галузі в Україні не повинен орієнтуватися лише на нарощування обсягів виробництва та експорту продукції. Потрібно забезпечувати й належний рівень економічної ефективності галузі, конкурентоспроможності її продукції на вітчизняному і зарубіжному ринках.

Для цього потрібно вирішувати комплекс питань ресурсного забезпечення, оптимізації відносин у рамках зернопродуктового підкомплексу, ринку зерна.

1.2. Рентабельність виробництва як економічна категорія та особливості її формування в зерновиробництві в сільськогосподарських підприємствах

Високий попит на зерно як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках не гарантує сільськогосподарським підприємствам комфортних умов для його виробництва. На ринку зерна спостерігається гостра конкуренція. Сільгосппідприємства повинні демонструвати достатньо високий рівень конкурентоспроможності, одним з індикаторів якої є ефективність виробничої діяльності суб'єкта господарювання, що проявляється ним упродовж тривалого періоду.

Ефективність виробництва є важливою економічною категорією, яка відображає дію об'єктивних економічних законів і характеризує результативність виробництва, віддачу від вкладених у нього ресурсів. Вона відображає залежність кінцевого результату виробництва від використання задіяних засобів виробництва, обсягу затраченої живої праці [13, с. 40]. Ця категорія свідчить не лише про результат виробництва, а й про те, якою ціною, тобто якими затратами досягнуто цього результату [15, с. 161]

Галузевим проявом ефективності виробництва є ефективність сільського господарства. Ця категорія, яка стосується й ефективності виробників зерна, вказує на результативність господарської та фінансової діяльності відповідних суб'єктів господарювання, їх здатності забезпечити високі показники продуктивності праці, рентабельності, зростання фондівіддачі, урожайності сільськогосподарських культур, зниження собівартості продукції їх вирощування [12, с. 514].

Ефективність функціонування підприємства визначається його прибутковістю. Отримання якомога більшого прибутку, як відомо, є метою діяльності кожного суб'єкта підприємницької діяльності, головною умовою і чинником його розвитку. Наявність прибутку вказує, чи доцільно продовжувати діяльність підприємства загалом або той певний окремий вид його діяльності, якого стосується прибуток. Наявність прибутку характеризує інвестиційну привабливість підприємства, забезпечує безперервність його діяльності, можливість подальшого розвитку, що проявлятиметься в адаптації підприємства до мінливих умов зовнішнього середовища [10, с. 9].

Зміст прибутку визначено у статті 142 Господарського кодексу України. Там зазначено, що прибуток суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, який визначається шляхом зменшення суми валового доходу цього суб'єкта за певний період на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань [8]. Це визначення вказує на фінансову сутність прибутку, що визначається як різниця між доходами та витратами. Також при визначенні прибутку має бути окреслений період, протягом якого він визначається.

Прибуток є важливим узагальнюючим показником результатів діяльності підприємства, однак він недостатньо точно відображає ефективність цієї діяльності. Він показує абсолютний економічний ефект, але не відносний його рівень, тобто, не відображає обсягу ресурсів, що були використані при досягненні цього ефекту. Одного лише показника прибутку недостатньо для відображення ефективності діяльності підприємства. Тому для отримання достатньо повної картини його потрібно доповнювати показником рентабельності [15, с. 160].

Термін «рентабельність» у перекладі з німецької мови означає «дохідний», «прибутковий», «корисний». В українській практиці рентабельність є відносним показником економічної ефективності, який комплексно відображає стан використання підприємством ресурсів – матеріальних, фінансових, трудових [3, с. 121]. Це показник якісний,

математично він визначається як відношення прибутку (Πp) до понесених на отримання цього прибутку витрат (B), виражене у відсотках:

$$Pp = \frac{\Pi p}{B} \times 100\% \quad (1.1)$$

Таким чином, показник рентабельності демонструє віддачу від вкладених у виробництво сукупних ресурсів [17, с. 34]. Обсяг цих ресурсів виражається у вартісній формі, що дає змогу порівнювати його з прибутком, який також є вартісним показником. Оскільки прибуток формується у процесі ринкових операцій (реалізації продукції), то й показник рентабельності характеризує ефективність діяльності суб'єкта господарювання як за результатами його економічної діяльності. Отже, рівень рентабельності є показником економічної ефективності діяльності підприємства. Він свідчить про якість управління підприємством. Оптимальним є рівень рентабельності, який забезпечує цьому підприємству економічне процвітання, сталий розвиток [7, 40].

Формула 1.1 схематично відображає алгоритм розрахунку рівня рентабельності. На практиці застосовують цілу систему показників рентабельності. Вони характеризують економічну ефективність діяльності підприємства загалом, ефективність (прибутковість) окремих видів діяльності (виробничої, збутової або комерційної, інвестиційної та ін.), а також ефективність (прибутковість) виробництва окремих видів продукції, надання окремих послуг. Серед відповідних показників – рентабельність усієї діяльності, операційної діяльності, рентабельність активів, власного капіталу підприємства, рівень рентабельності певного виду продукції та ін. [15, с. 162]. Для розрахунку окремих із показників рентабельності використовують різні види прибутку – валовий прибуток підприємства, його прибуток від певного виду діяльності (операційної, інвестиційної, фінансової та ін.), прибуток до оподаткування, чистий прибуток підприємства, прибуток від реалізації певного виду продукції. Показники прибутку зіставляють з

авансованою вартістю у формі капіталу (всього капіталу підприємства, основного, власного, оборотного) або з певними витратами підприємства.

Рівень рентабельності зерна визначають як прибуток (чи збиток) від реалізації зерна до його повної собівартості. За аналогічною схемою визначаються показники рентабельності інших видів продукції рослинництва. Порівнюючи показники рентабельності окремих видів продукції рослинництва, аграрне підприємство має змогу, змінюючи посівні площі під відповідними культурами, впливати на економічні показники виробництва продукції рослинництва і всієї своєї діяльності.

У визначенні показників рентабельності та їх порівнянні (з бажаним рівнем, за окремими видами продукції тощо) проявляється контролююча функція рентабельності. Підприємство, визначаючи відповідні показники, має змогу контролювати процес своєї діяльності, виробництва окремих видів продукції, на основі чого за потреби приймаються рішення про заходи, що їх необхідно вжити для покращення ситуації.

Інша функція рентабельності – стимулююча [15, с. 162]. Розробляючи заходи для підвищення показників рентабельності, підприємство розуміє, що в кінцевому підсумку здобуде більше можливостей для розширення виробництва, свого соціально-економічного розвитку.

Для кожного підприємства важливо досягти високих показників рентабельності. Отримувати вигоди проявляються в тому, що рентабельна діяльність, результатом якої є одержання прибутку, дає змогу підприємству: збільшувати власний капітал, вчасно виконувати поточні зобов'язання, розширювати інвестиційну діяльність, виходити на нові ринки. Також рентабельні підприємства забезпечують формування бюджету країни, позитивно впливають на розвиток її економіки [25, с. 140]. Вони є привабливими діловими партнерами, які демонструють надійність у виконання взятих на себе зобов'язань.

На формування рентабельності продукції підприємства впливає низка факторів. Під економічними факторами розуміємо рушійні сили, умови,

необхідні для здійснення діяльності суб'єкта господарювання, зокрема з виробництва певного виду продукції, причини, що впливають на результати цієї діяльності. Кожне підприємство, у тому числі сільськогосподарське, здійснює свою діяльність у певному середовищі – внутрішньому та зовнішньому. Відповідно прийнято класифікувати фактори за ознакою середовища на внутрішні та зовнішні (рис. 1.2).

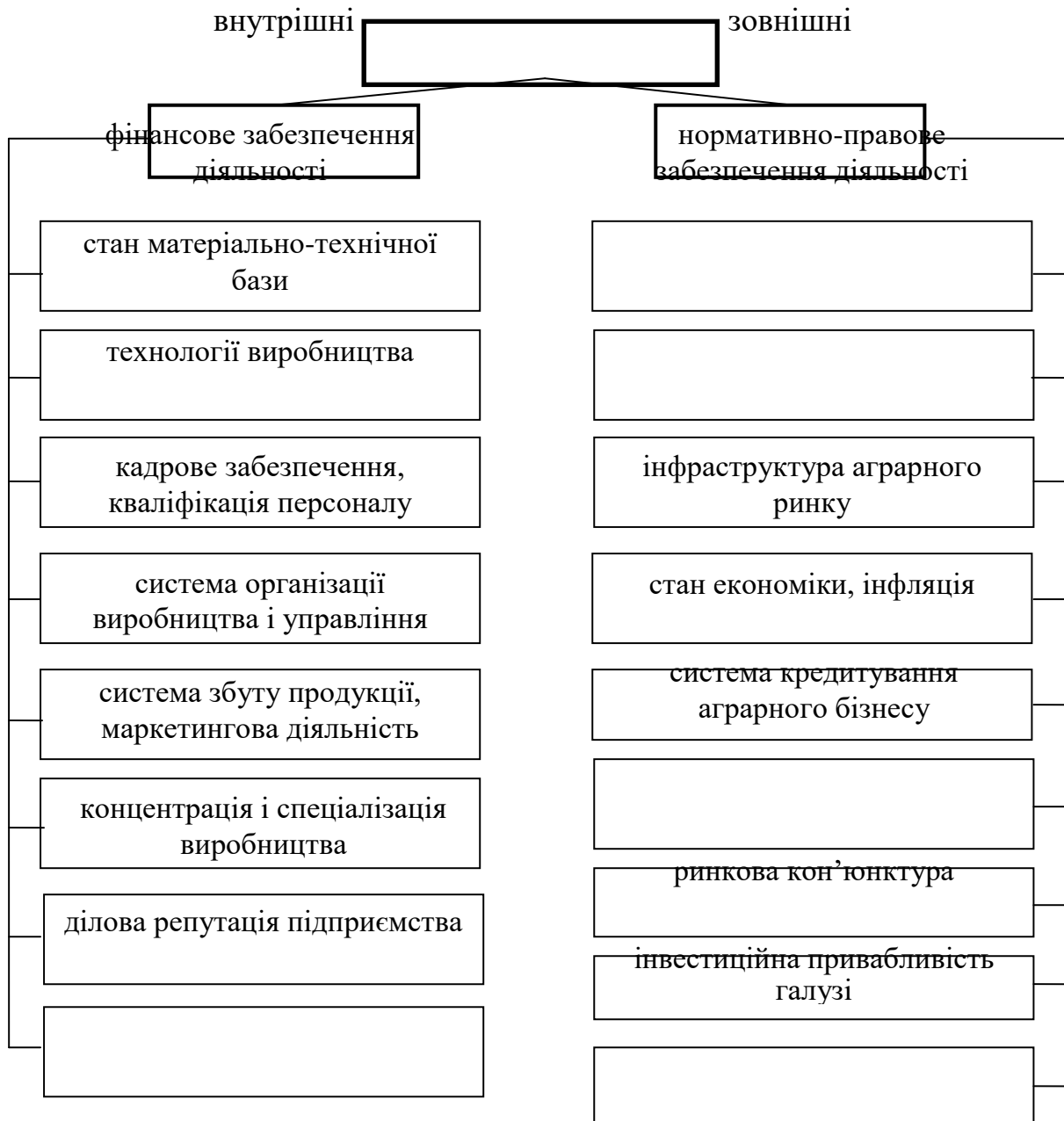

Рис. 1.2. Класифікація основних факторів, що впливають на формування рентабельності продукції сільськогосподарських підприємств

Внутрішнє середовище відображає сукупність відносин, які склалися всередині підприємства. Чинники внутрішнього середовища безпосередньо стосуються можливостей конкретного суб'єкта господарювання. Ці можливості визначаються обсягом та станом наявних у розпорядженні підприємства ресурсів, зокрема матеріальних і трудових. Для діяльності сільськогосподарських підприємств особливо важливим є їх забезпечення земельними ресурсами. Якісні характеристики сільськогосподарських угідь справляють помітний вплив на ефективність виробництва зерна. Стан матеріально-технічної бази, застосування прогресивних технологій виробництва продукції визначаються фінансовим забезпеченням діяльності суб'єкта господарювання.

Низка факторів внутрішнього середовища пов'язана з організацією діяльності підприємства, зокрема його виробничої діяльності, дієвістю системи управління. Прикладами таких факторів є сформована на підприємстві система матеріального стимулювання, ведення обліку і контролю за виробничими операціями. На кожному підприємстві формується певна система збуту продукції, ефективність якої помітно впливає на фінансові показники реалізації продукції, до яких належить і рівень рентабельності.

Сільськогосподарські підприємства помітно різняться розмірами, спеціалізацією виробництва. Великі аграрні компанії, які спеціалізуються на вирощуванні зернових культур, переважно мають більші можливості для досягнення високих показників рентабельності зерна. Вони краще забезпечені потужною технікою, вкладають кошти у формування власних складських приміщень, зокрема для зберігання зерна. Тому концентрація виробництва є одним із важливих факторів, який впливає на показники рентабельності сільськогосподарських підприємств.

Підприємство має можливість впливати на формування факторів свого внутрішнього середовища. Аналіз цього середовища, впливу окремих факторів, з яких воно складається, є обов'язковим елементом процесу

розробки заходів, спрямованих на забезпечення розвитку підприємства чи окремої його галузі. Такий аналіз дає змогу виявити резерви, тобто невикористані можливості, реалізація яких призведе до збільшення обсягу прибутку та зростанні показників рентабельності [10, с. 10].

До факторів зовнішнього середовища відносяться ті умови і обставини, які формуються за межами суб'єкта господарювання. Здебільшого окреме підприємство не має змоги впливати на фактори зовнішнього середовища, або можливий обмежений його вплив на зміни в цьому середовищі, якщо йдеться про достатньо потужне підприємство. Фактори зовнішнього середовища впливають на стан внутрішнього середовища підприємства. Тому аналіз їх впливу дуже важливий для прийняття обґрунтованих рішень щодо заходів з підвищення показників рентабельності. Оскільки ознакою факторів зовнішнього середовища є обмежений вплив на них підприємства, до таких факторів відносимо природно-кліматичні умови для сільськогосподарського виробництва.

Серед факторів зовнішнього середовища можна виділити інституційні та економічні. Інституційні фактори сформовані регуляторними важелями адміністративного походження. До них відносять нормативно-правове забезпечення діяльності підприємств загалом чи певної галузі (у тому числі сільськогосподарських підприємств), регулювання законами та підзаконними актами виробництва і просування на ринок окремих видів продукції. В Україні сформована певна аграрна політики, загальні підходи якої конкретизовані в діях органів державної влади на місцевому рівні. До інституційних факторів відносимо політичне становище в країні. Запроваджений в Україні воєнний стан є вимушеною мірою в умовах військової агресії, яка ускладнює перебіг бізнесових процесів.

Серед економічних факторів зовнішнього середовища слід виділити загальний стан економіки, який проявляється в рівні інфляції, що впливає на формування фінансових показників реалізації продукції, у тому числі показники рентабельності. Важливе значення має стан фінансової системи

країни, системи кредитування. Вартість кредитів особливо важлива для забезпечення фінансовими ресурсами сільгоспвиробників. На ринках окремих видів продукції формується певна кон'юнктура, яка може динамічно змінюватися. На кон'юнктуру ринку зерна в Україні помітно впливають процеси на світовому ринку, що позначається на показниках рентабельності зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Рівень рентабельності зерна залежить від цін на нього та собівартості продукції. На зерновому ринку діє велика кількість продавців, окремі з яких практично не можуть вплинути на процес ціноутворення. З іншого боку, рівень ціни залежить від якості продукції, каналу та термінів продажу зерна. У цьому плані сільськогосподарські товаровиробники мають певні можливості вплинути на умови і фінансові результати продажу зерна.

Значно більшими є можливості сільськогосподарських підприємств вплинути на рівень собівартості продукції, який залежить від організації його виробництва. Саме у зниженні собівартості необхідно шукати основні резерви зростання рентабельності зерна [10, с. 10].

Особливістю рослинницьких галузей, у тому числі зернової, є тривалий цикл виробництва. Фактично він триває цілий рік. У зв'язку з цим оборотність капіталу в зерновиробництві відносно низька. Для того, щоб знаходитися в рівних умовах з підприємствами інших галузей, де оборотність капіталу значно вища, сільськогосподарські підприємства прагнуть досягти вищих показників рентабельності.

Розробляючи заходи, направлені на підвищення рентабельності виробництва зерна, сільськогосподарські підприємства повинні враховувати їхні екологічні наслідки, вплив на довкілля. Це накладає певні обмеження на використання інструментів інтенсифікації виробництва, що пов'язані з застосуванням агрохімікатів, надмірним насиченням сівозміни зерновими культурами тощо.

1.3. Методика дослідження ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах

Ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах є підсумовуючим результатом діяльності цих підприємств, пов'язаної з вирощуванням зернових культур для використання одержаної продукції в господарських цілях, зокрема її реалізації для одержання доходу. Діяльність сільськогосподарських підприємств розглядаємо як економічний процес, вивчення якого передбачає застосування певної методики.

Методика дослідження складається з сукупності методів, які підбираються залежно від об'єкта дослідження, завдань, які ставить перед собою дослідник. Об'єкт і завдання нашого дослідження зазначені у вступі до кваліфікаційної роботи. Метод дослідження – це система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства, мислення. У загальному розумінні цього поняття – це і спосіб досягнення певних результатів у практичній діяльності [14, с. 74].

Методика дослідження ґрунтується на певній методології як сукупності методів і засобів, спрямованих на вирішення поставлених проблем [14, с. 72]. Методологічною основою проведеного нами дослідження діяльності сільськогосподарських підприємств з виробництва зерна є діалектичний метод пізнання законів розвитку економіки, організації економічних систем, до яких відносимо окреме сільськогосподарське підприємство, сукупність аграрних підприємств-зерновиробників, зернопродуктовий підкомплекс, ринок зерна. Діалектичний метод пізнання об'єктивної дійсності є фундаментальним науковим принципом дослідження, застосування якого дає змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки, забезпечити об'єктивність у оцінюванні дійсності, дослідити суперечності між сутністю і явищем, змістом і формою тощо [18, с. 95]. Діалектичний підхід при дослідженні ефективності виробництва зерна дасть змогу оцінити цю ефективність за системою показників, до яких відноситься й рівень рентабельності, з'ясувати

вплив основних чинників на формування результатів виробництва і реалізації зерна, у тому числі рентабельності його виробництва.

Однією з методологічних засад дослідження є проведення його за певним планом. Логічна послідовність нашого дослідження розкрита у плані кваліфікаційної роботи, що знайшов відображення в її змісті. Розпочалося дослідження з визначення теоретичних аспектів формування рентабельності зерна як результату відповідної діяльності сільськогосподарських підприємств. У теоретичній частині дослідження розглядають понятійний апарат, тобто уточнюють зміст основних термінів і понять. Зокрема, у кваліфікаційній роботі висвітлено зміст понять «рентабельність», «прибуток», «зернопродуктовий підкомплекс».

Обов'язковим елементом будь якого дослідження є аналіз стану процесу, який вивчається. У нашому випадку це аналіз умов, особливостей і результатів виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області. Керуючись діалектичним методом дослідження, не обмежувалися встановленням тенденцій у зерновій галузі в цих підприємствах, а намагалися з'ясувати причини і наслідки змін у окремих показниках.

Далі відповідно до мети дослідження обґрунтовані заходи, які дають можливість підвищити економічну ефективність зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах. У розробці таких заходів проявляється принцип методології пізнання – єдності теорії і практики. Теорія і практика в організації наукових процесів нерозривно пов'язані. Вони взаємно обумовлюють один одного в процесі людської діяльності [14, с. 72].

Важливим елементом методології дослідження є системний підхід, який передбачає розгляд елементів економічної системи у взаємозв'язку та взаємозалежності [18, с. 85]. Сільськогосподарські підприємства є виробниками не тільки зерна, а й багатьох інших видів продукції, для чого повинні виділяти певні ресурси, у тому числі земельні, фінансові. Також сільськогосподарські підприємства Львівської області є частиною сукупності

аграрних товаровиробників України. Вони зазнають приблизно такого ж впливу факторів зовнішнього середовища, як і підприємства – виробники зерна з інших регіонів нашої країни. З іншого боку, різко вираженими є регіональні умови ведення аграрного бізнесу в умовах воєнного стану. Зерновий ринок України є складовою світового ринку зерна, процеси на якому справляють вплив і на вітчизняних зерновиробників.

Принцип системності проявляються у розгляді різних видів ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Основні з видів ефективності виробництва продукції та показники їх виміру стосовно зернової галузі наведені в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Показники ефективності виробництва зерна

Вид ефективності	Показники	Зміст показників
Технологічна ефективність	Урожайність зернових культур. Виробництво зерна на 100 га ріллі.	Характеризують вихід продукції в натуральних одиницях з розрахунку на 1 га задіяних земельних ресурсів – посівної площі, ріллі. Відображають відповідність застосованих технологій виробництва зерна існуючим досягненням науково-технічного прогресу
Економічна ефективність	Рівень рентабельності. Собівартість 1 ц продукції. Прибуток з розрахунку на 1 га посівів зернових.	Характеризують результативність витрат ресурсів, задіяних для виробництва і реалізації продукції. Вимірюються вартісними показниками, а тому відображають результативність економічних відносин у процесі виробництва і просування на ринок зерна сільськогосподарськими підприємствами.
Соціальна ефективність	Рівень заробітної плати працівників. Оплата 1 люд. год. у зерно-виробництві	Характеризують ступінь задоволення особистих потреб працівників аграрних підприємств, задіяних у виробництві зерна. Враховують рівень основної і додаткової заробітної плати, включаючи надбавки, премії тощо.
Екологічна ефективність	Стан ґрунтів. Відповідність продукції екологічними вимогам.	Відображають дотримання екологічних норм, збереження навколишнього середовища у процесі інтенсифікації зерновиробництва

Комплексне застосування показників урожайності зернових культур, собівартості 1 ц зерна, ціни реалізації 1 ц зерна, прибутку в розрахунку на 1 гектар посіву зернових культур, рентабельності виробленого зерна, які відображають вплив сукупності природних, організаційних і економічних факторів, дає змогу всестороннє проаналізувати економічну ефективність зерновиробництва [45, с. 141].

Дотримання системного підходу при обґрунтуванні заходів, направлених на підвищення рентабельності виробництва зерна, передбачає, що не слід розглядати можливість поліпшення показників лише певного виду ефективності. Так, не можна розраховувати на стійке підвищення рівня рентабельності зерна, якщо не будуть вжиті заходи, направлені на підвищення урожайності зернових культур. Не слід розглядати можливості підвищення економічної ефективності зерновиробництва, якщо не будуть дотримані екологічні норми, забезпечене збереження довкілля, що складає зміст екологічної ефективності. Окремі досягнення не будуть стійкими, якщо не підкріплюватимуться мотивацією працівників підприємства, відображеною в показниках оплати праці.

До методів дослідження, використаних при виконанні кваліфікаційної роботи, відносяться аналіз і синтез. Застосування аналізу як методу дослідження передбачає розчленування піддослідного об'єкта на складові частини, кожна з яких досліджується окремо [14, с. 83]. Розчленування досліджуваного явища – ефективності зерновиробництва – на окремі види ефективності і є прикладом застосування методу аналізу. Також ми розглядали показники виробництва окремих видів зерна, здійснення окремих видів витрат у зерновиробництві тощо. Синтез як метод дослідження у свою чергу передбачає поєднання розчленованих та проаналізованих частин піддослідного об'єкту в єдине ціле [14, с. 84]. На основі вивчення окремих показників виробництва зерна робили узагальнюючий висновок про процеси, що відбуваються в зерновій галузі в сільськогосподарських підприємствах Львівської області.

З методом аналізу пов'язана класифікація виділених складових об'єкта дослідження. Прикладом такої є класифікація факторів, які впливають на формування рентабельності виробництва зерна, на внутрішні та зовнішні.

Показники рентабельності виробництва зерна, інші показники ефективності формуються під впливом багатьох факторів. У процесі дослідження потрібно виділити ті фактори, умови господарської діяльності, які є визначальними, особливо важливими, умовно нехтуючи іншими обставинами як не надто суттєвими. У цьому полягає застосування методу абстрагування як одного з методів дослідження.

Показники ефективності виробництва зерна вивчали в динаміці. Це дає змогу встановити тенденцію змін, з'ясувати, в якому напрямі розвивається зерновиробництво. Для відображення змін у виробництві та реалізації зерна розраховували абсолютні і відносні показники. За допомогою відносних показників відображали результати застосування прийому порівняння при дослідженні ефективності виробництва зерна.

Узагальнення результатів дослідження використовується для прийняття управлінських рішень стосовно забезпечення розвитку зернової галузі в сільськогосподарських підприємствах. Важливим є комплексне застосування методів дослідження, які в сукупності здатні забезпечити об'єктивність і значимість зроблених висновків.

РОЗДІЛ 2

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗЕРНОВОЇ ГАЛУЗІ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Організація виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах Львівської області

Сільське господарство Львівської області є галуззю, яка упродовж останніх років демонструє позитивну динаміку розвитку. Про це свідчить збільшення обсягів виробництва в області продукції сільського господарства (в постійних цінах 2016 року). Цей показник у 2022 році порівняно з 2018 роком зріс на 17,1%. Слід зазначити, що аграрії області забезпечили зростання обсягів виробництва продукції і в умовах воєнного стану: у 2022 році порівняно з попереднім відповідний показник зріс на 3,4% [33].

Позитивні зміни сформувалися за рахунок розвитку виробництва в сільськогосподарських підприємствах. Так, у 2022 році порівняно з 2018 роком виробництво продукції сільського господарства в постійних цінах у підприємствах Львівської області зросло на 31,9%, а порівняно з попереднім – на 7,1%. Львівщина була єдиною областю України, сільськогосподарські підприємства якої в умовах воєнного стану зуміли наростити виробництво продукції. Це позитивно характеризує їх економічний потенціал, рівень менеджменту, здатність провадити діяльність у складних соціально-економічних умовах.

У той же час загальний ресурсний потенціал Львівської області для ведення сільськогосподарського виробництва поступається низці інших областей України. Частка виробленої в області продукції сільського господарства в постійних цінах становила у 2021 році 3,6% від загального в Україні показника. У 2022 році через значне падіння аграрного виробництва

в низці областей, що особливо постраждали від військової агресії, цей показник зріс до 5,0%.

Зернова галузь у Львівській області займає помітне місце в системі сільськогосподарського виробництва. Однак загалом природно-кліматичні умови для її розвитку не такі сприятливі, як у низці інших регіонів. Тому якщо на продукцію вирощування зернових культур в Україні, як було показано на рис. 1.1, припадало в останні роки близько третини від загального обсягу сільськогосподарського виробництва, то у Львівській області – 21-23% [39, с. 12]. Детальніша інформація про обсяги виробництва зерна в області наведена в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Динаміка виробництва зерна у Львівській області*

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р., %, +/- п.
Обсяг виробництва, тис. т	1440,0	1643,7	1607,4	1827,9	1904,6	132,3
у т. ч. в с.-г. підприємствах	1024,4	1204,0	1189,1	1361,5	1426,4	139,2
Виробництво зерна у Львівській області у % до загального в Україні	2,1	2,2	2,5	2,1	3,5	+ 1,4 п.
Виробництво зерна в с.-г. підприємствах Львівської області у % до загального в усіх категоріях господарств	71,1	73,2	74,0	74,5	75,0	+ 3,9 п.

* Сформовано за джерелами: [27, 37]

Обсяг виробництва (валовий збір) зерна у Львівській області у 2022 році порівняно з 2018 роком зріс майже на третину, а порівняно з 2021 роком – на 4,1%. Зростання відповідного показника відбулося в основному за рахунок збільшення виробництва продукції вирощування зернових і зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах. Так, одержаний ними валовий збір зерна у 2022 році порівняно з 2018 роком

збільшився на 39,2%, а порівняно з попереднім роком – на 4,8%. Простежувалася тенденція до збільшення обсягів виробництва зерна і в господарствах населення Львівської області. Однак відбувалося це значно нижчими темпами. Основними виробниками зерна в області є підприємства, частка яких у загальному його виробництві у 2022 році становила 75,0%, причому в динаміці цей показник зростає.

У зв'язку з помітним зменшенням виробництва зерна в низці східних і південних областей, що зазнали великих втрат від бойових дій на їх території, частка обсягу виробленого у Львівській області зерна у 2022 році зросла до 3,5% від загального по країні показника, тоді як в попередні роки вона становила 2-2,5%. Основними зерновими регіонами України є степова та лісостепова зони, багаті на великі площі родючих чорноземів. Та сільськогосподарські підприємства Передкарпатської природної зони, до якої відноситься Львівська область, також демонструють вагомі результати в розвитку зернової галузі.

До групи зернових відноситься низка озимих і ярих культур, масштаби вирощування яких помітно різняться. У табл. 2.2 наведені дані про посівні площі та валові збори продукції в розрізі окремих зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Львівської області.

Протягом 2018-2022 років у сільськогосподарських підприємствах області спостерігалася тенденція до збільшення посівної площі зернових культур. Це свідчить про присутність екстенсивного варіанту розвитку галузі. Керівники підприємств вважали, що вирощування зернових культур є вигідним, і відводили під їх вирощування додаткові площі.

У Західній Україні мають місце загалом сприятливі умови для вирощування озимих зернових культур. Серед таких у підприємствах Львівської області вирощували озимі пшеницю, ячмінь, жито. Однак якщо у 2018 році на озимі культури припадало 71,0% загальної площі зернових і зернобобових, то у 2022 році цей показник зменшився до 50,3%. Додаткові площі були відведені під ярі культури, зокрема – під кукурудзу.

**Динаміка посівних площ зернових культур та обсягів виробництва зерна
у сільськогосподарських підприємствах Львівської області***

Культура, група культур	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р., %, +/- п.
Зібрана площа, тис. га						
Зернові та зернобобові, всього	182,7	204,8	189,9	196,8	201,8	110,5
Пшениця	98,2	106,4	99,3	87,1	93,5	95,2
у т. ч. озима	81,9	94,3	89,1	76,2	81,3	99,3
яра	16,3	12,1	10,2	10,9	12,2	74,8
Кукурудза	32,6	48,9	58,1	75,9	77,6	238,0
Ячмінь	34,9	40,1	24,4	24,4	21,5	61,6
у т. ч. озимий	21,3	26,3	19,7	18,9	19,3	90,6
ярий	13,6	13,8	4,7	5,5	2,2	16,1
Жито	2,1	2,0	1,8	2,7	1,0	47,6
Овес	2,5	1,9	1,8	1,5	1,0	10,0
Гречка	4,0	1,8	2,4	3,7	6,2	155,0
Зернобобові	8,2	3,1	1,6	1,0	1,1	13,4
Обсяг виробництва зерна, тис тонн						
Зернові та зернобобові, всього	1024,4	1204,0	1189,1	1361,5	1426,4	139,2
Пшениця	481,7	553,2	496,5	484,2	564,1	117,1
у т. ч. озима	412,5	495,0	453,4	435,2	505,1	122,4
яра	69,2	58,2	43,1	49,0	59,0	85,3
Кукурудза	322,9	424,3	545,6	718,7	712,7	220,7
Ячмінь	181,4	204,4	128,0	137,1	132,9	73,3
у т. ч. озимий	125,7	150,9	110,8	112,6	123,4	98,2
ярий	55,7	53,6	17,2	24,5	9,5	17,1
Жито	7,7	6,6	8,6	11,4	5,3	68,8
Овес	4,9	3,5	4,0	3,6	2,5	51,0
Гречка	4,4	1,8	2,4	3,4	7,1	161,4
Зернобобові	21,0	9,6	2,8	2,4	1,9	9,0

* Сформовано за джерелом: [27]

У табл. 2.2 наведені дані про зібрану площу зернових культур, тобто площу, на якій фактично проведені роботи зі збирання врожаю. Крім того, у статистичній звітності відображають і посівну площу зернових культур – ту, яка була зайнята під посівами відповідних культур навесні [37, с. 181]. Якщо на певній площі посіви загинули (наприклад, озимих зернових у зимовий період), або врожай не збирали з якихось інших причин, зібрана площа буде меншою за посівну. Якщо втрат не допустили, обидві ці площі будуть рівними. Площі озимих зернових культур, посіви яких загинули в зимовий період, можуть бути пересіяні навесні ярими культурами.

У Львівській області у 2022 році загальна посівна площа зернових культур у сільськогосподарських підприємствах становила 202,6 тис. га. Збиральна ж їх площа була рівна 201,8 тис. га. Отже, втрати врожаю зернових у підприємствах були допущені на площі 0,8 тис. га або 0,4% від посівної площі зернових культур. Для порівняння, у 2020 році такі втрати становили 0,1% посівних площ, у 2021 році – 0,5%. Це доволі невисокі втрати, які свідчать про високий рівень технологій, що застосовуються в аграрних підприємствах області.

Збільшення площ зернових культур у підприємствах Львівської області відбулося за рахунок помітного зростання площ під кукурудзою. Вони у 2022 році порівняно з 2018 роком збільшилися у 2,4 раза. Також простежувалася тенденція до збільшення площ під гречкою, хоча в окремі роки посівні площі під цією культурою помітно коливалися. Площі під іншими зерновими культурами протягом останніх років зменшувалися. За розмірами посівних площ у сільськогосподарських підприємствах Львівської області виділяються кукурудза та пшениця (переважають посіви озимої пшениці). Доволі значні площі відводилися під ячмінь. Продукція вирощування інших зернових культур є значно меншою. Популярність вирощування пшениці та кукурудзи пояснюється можливістю реалізувати відповідну продукцію на експорт. У зв'язку зі змінами в зібраних площах відбулися певні зміни в структурі виробництва зерна (рис. 2.1).

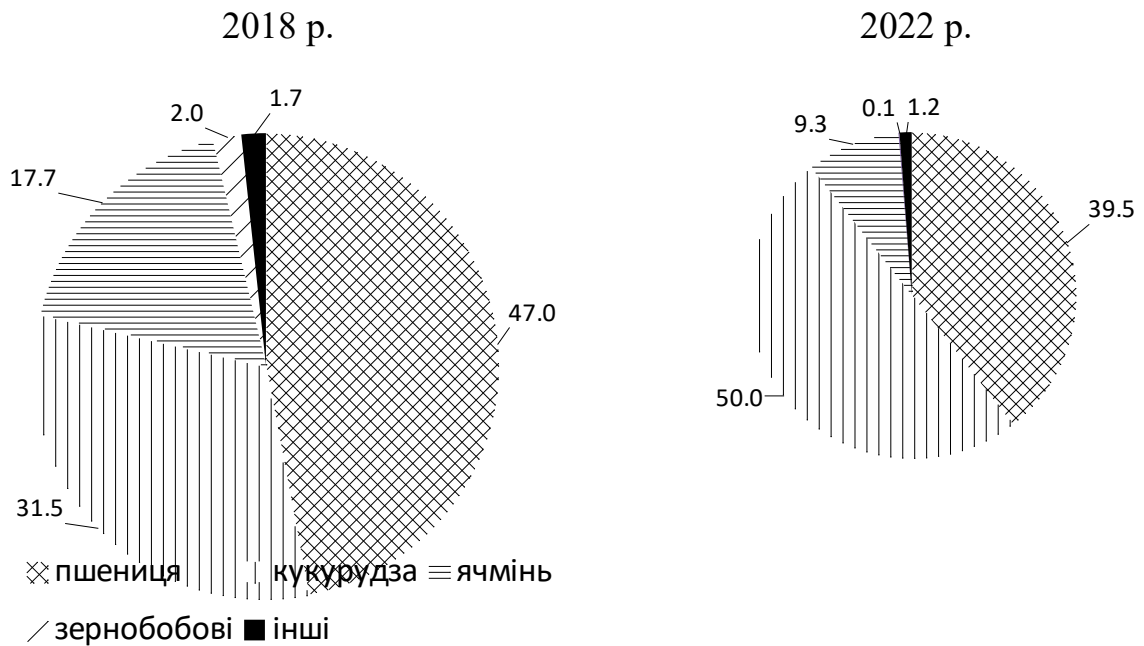

Рис. 2.1. Структура обсягу виробництва продукції зернових і зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах Львівської області, %

Частка кукурудзи в загальному обсязі виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області зросла з 31,5% у 2018 році до 50,0% у 2022 році. Частка пшениці за цей період зменшилася з 47,0% до 39,5%, ячменю – з 17,7% до 9,3%. Зернобобові культури були представлені в окремі роки квасолею, бобами кінськими, горохом, виною, люпином. Частка виробництва продукції їх вирощування була доволі невеликою, у 2022 році вона зменшилася до 0,1%.

Обсяг виробництва зерна формується під впливом двох визначальних факторів – посівної площі та урожайності зернових культур. Певною мірою зростання обсягів виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області було зумовлено збільшенням посівних площ зернових культур. Однак значно помітнішим був позитивний вплив зростання їх урожайності. Урожайність – це середній обсяг виробництва продукції вирощування певної культури з одиниці площі, який обчислено як співвідношення обсягу виробництва (валового збору) до фактично зібраної

площі цієї культури [37, с. 181]. Дані про урожайність зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Львівської області наведені в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Динаміка урожайності зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Львівської області*

Культура, група культур	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р., %, +/- п.
Зернові та зернобобові, всього	56,1	58,8	62,4	69,2	70,7	126,0
Пшениця	49,1	52,0	50,0	55,5	60,4	123,0
у т. ч. озима	50,3	52,5	50,9	57,1	62,2	123,7
яра	46,2	48,3	42,2	44,7	48,5	105,0
Кукурудза	99,0	86,8	93,9	94,8	91,9	92,8
Ячмінь	51,9	50,9	52,5	56,1	61,6	118,7
у т. ч. озимий	58,9	57,2	56,1	59,8	63,9	108,5
ярий	41,0	38,9	36,9	43,7	42,1	102,7
Жито	38,0	32,1	47,4	42,3	53,9	141,8
Овес	19,2	18,4	21,1	23,7	24,5	127,6
Гречка	11,0	10,0	10,1	9,1	11,5	104,5
Зернобобові	25,6	28,4	18,0	23,7	17,1	66,8

* Сформовано за джерелом: [27]

Рівень урожайності зернових культур, який відображає технологічну ефективність виробництва зерна, формувався під впливом погодних умов конкретного року та застосовуваними технологіями вирощування культур. Рівень технологій визначається застосуванням добрив, засобів захисту рослин, оптимальністю термінів проведення виробничих операцій вирощування культур, характеристиками застосовуваної техніки та ін. Упродовж досліджуваного періоду (2018-2022 рр.) спостерігали позитивну тенденцію до підвищення урожайності зернових культур у сільськогосподарських підприємствах області, яка за цей період зросла на 26,0%. Оскільки йдеться про доволі тривалий період, можна зробити

висновок про удосконалення технологій вирощування зернових культур. Показники динаміки урожайності окремих зернових культур суттєво різнилися. Якщо урожайність пшениці упродовж досліджуваного періоду зросла на 23,0%, ячменю – на 18,7%, то кукурудзи – суттєво не змінилася, зернобобових культур – зменшилася на третину.

Серед сільськогосподарських підприємств – виробників зерна є різні за розмірами суб'єкти господарювання. Вирощуванням зернових культур займаються як малі підприємства з площею землекористування в кілька десятків гектарів, так і великі аграрні компанії, що використовують десятки тисяч гектарів ріллі. Різниця в розмірах стосується не тільки площі землекористування. Вважається, що великі господарства мають кращі можливості для придбання сучасної техніки, фінансування поточних потреб. Застосовуючи досконаліші технології, вони досягають вищих показників урожайності сільськогосподарських культур. Наскільки помітною є залежність між розмірами господарств та рівнем урожайності зернових культур, ілюструють дані, наведені в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Урожайність зернових культури у сільськогосподарських підприємствах України залежно від концентрації виробництва зерна*

Зібрана площа з розрахунку на одне підприємство, га	Зернові та зернобобові, всього		у тому числі			
	2021 р.	2022 р.	пшениця		кукурудза	
			2021 р.	2022 р.	2021 р.	2022 р.
до 100,0 га	41,3	36,4	39,2	34,2	67,6	55,5
100,1 – 200,0	49,8	42,1	45,2	37,4	76,7	61,1
200,1 – 500,0	53,5	44,3	47,0	39,5	80,4	65,2
500,1 – 1000,0	56,0	47,0	48,3	41,2	83,1	70,3
1000,1 – 2000,0	57,9	49,1	49,4	43,1	83,7	73,6
2000,1 – 3000,0	61,5	53,2	49,6	46,0	87,7	74,2
більше 3000,0	70,4	61,2	49,1	45,4	90,9	73,9
За сукупністю	59,3	50,3	47,4	40,9	83,7	69,1

* Сформовано за джерелом: [27]

Критерієм розмірів зерновиробника виступає обсяг виробництва, який у свою чергу вимірюється розміром посівної площі зернових культур. Оскільки переважна більшість підприємств, які використовують рілля, приділяють значну увагу вирощуванню зернових культур, зв'язок між розмірами землекористування і площею зернових культур доволі тісний. Простежується й пряма залежність між концентрацією виробництва зерна (а отже, розмірами сільськогосподарського підприємства) і рівнем урожайності зернових культур.

Детальніше проаналізуємо виробництво зерна у Львівській області у фермерських господарствах (табл. 2.5). Ці господарства загалом відносяться до категорії малих сільськогосподарських товаровиробників.

Таблиця 2.5

Виробництво зерна у фермерських господарствах Львівської області*

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р., %, +/- п.
Зібрана площа, тис. га	32,9	33,1	37,4	41,3	44,1	134,0
Обсяг виробництва зерна, тис. тонн	156,4	158,5	182,2	247,5	263,5	168,5
у % до загального обсягу виробництва: всіма категоріями господарств	10,9	9,6	11,3	13,5	13,8	+ 2,9 п.
с.-г. підприємствами	15,3	13,2	15,3	18,2	18,5	+ 3,2 п.
Урожайність зернових, ц/га	47,5	47,9	48,7	60,0	59,8	125,9
у % до середньої в с.-г. підприємствах	84,7	81,5	77,8	86,7	84,6	- 0,1 п.
Урожайність пшениці, ц/га	44,6	45,7	43,0	49,7	53,9	120,9
у % до середньої в с.-г. підприємствах	90,8	87,9	86,0	89,5	76,2	- 14,6 п.
Урожайність кукурудзи, ц/га	102,8	88,3	89,0	95,8	92,4	89,9
у % до середньої в с.-г. підприємствах	103,8	101,7	94,8	101,1	100,5	- 3,3 п.
Урожайність ячменю, ц/га	4,2	42,0	44,1	50,0	49,2	116,3
у % до середньої в с.-г. підприємствах	81,5	82,5	84,0	89,1	79,9	- 1,6 п.

* Сформовано за джерелом: [27]

Протягом останніх років спостерігалися високі темпи нарощування виробництва зерна у фермерських господарствах Львівської області. Загальний обсяг його виробництва зріс у 2022 році порівняно з 2018 роком на 68,9%. Відбувалося це як за рахунок зібраної площі зернових (зроста протягом досліджуваного періоду на 34,0%), так і підвищення урожайності зернових культур (на 25,9%).

Збільшення посівних площ пов'язано із загальним збільшенням ресурсного потенціалу фермерських господарств, площа землекористування яких зростала. Підвищення урожайності – свідчення прогресивних змін у технологіях, застосовуваних цими господарствами. Однак рівень урожайності зернових культур у фермерських господарствах області в основному (за виключенням кукурудзи) залишається нижчим, ніж у сільськогосподарських підприємствах області. Це підтверджує висновок про загалом дещо гірші можливості для розвитку зерновиробництва у невеликих за розмірами суб'єктах господарювання.

У фермерських господарствах Львівської області зерновиробництво відноситься до основних галузей сільськогосподарського виробництва. Зростала й частка виробництва зерна фермерами у загальних обсягах його виробництва в області. Тому обґрунтування заходів, направлених на забезпечення високої економічної ефективності виробництва зерна у фермерських господарствах, у тому числі показників його рентабельності, є актуальним завданням.

2.2. Аналіз ресурсного забезпечення та витрат на виробництво зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області

Виробництво будь-якої продукції потребує витрат певних ресурсів – матеріальних, трудових, а також фінансових, які необхідні для придбання підприємством чи оплати за користування інших видів ресурсів. Обсяг

ресурсів у користуванні підприємств, як правило, обмежений. Зважаючи на це, вони здійснюють розподіл ресурсів для забезпечення виробництва окремих видів продукції. Ефективність зернової галузі залежить і від комбінації ресурсів, що задіяні для виробництва зерна.

Ресурсне забезпечення виробництва зерна залежить не тільки від намірів підприємства, а й від його фінансових можливостей. Наявність у підприємства фінансових ресурсів визначає можливість придбання мінеральних добрив, засобів захисту рослин, технічних засобів, що використовуватимуться при вирощуванні зернових культур.

Виробництво продукції рослинництва здійснюється з використанням земельних ресурсів. Рівень забезпечення зернової галузі у сільськогосподарських підприємствах Львівської області земельними ресурсами відображають посівна площа зернових культур та їх частка у загальній посівній площі цих підприємств (табл. 2.6).

Таблиці 2.6

Використання земельних ресурсів для виробництва зерна в сільськогосподарськими товаровиробниками Львівської області*

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р., %, +/- п.
Посівна площа зернових культур у с.-г. підприємствах, тис. га	184,7	203,8	190,1	200,0	202,6	109,7
у % до загальної посівної площі в с.-г. підприємствах	50,4	53,8	48,5	49,6	47,7	- 2,7 п.
Посівна площа зернових культур у фермерських господарствах, тис. га	33,4	33,1	37,2	41,2	44,4	132,9
у % до загальної посівної площі у фермерських господарствах	54,3	50,4	50,5	52,8	49,7	- 4,6 п.

* Сформовано за джерелом: [27]

Динаміка посівної площі зернових культур тісно пов'язана з динамікою їх зібраної площі, яка була розглянута в табл. 2.2. Відхилення між ними невелике, що, як зазначали, свідчить про доволі незначні втрати посівів зернових культур під час їх вирощування. У динаміці спостерігається зростання посівних площ цих культур як у сільськогосподарських підприємствах Львівської області загалом, так і у фермерських господарствах.

Якщо виробництво певного виду продукції рослинництва для підприємства є високорентабельним, воно може прийняти рішення про розширення посівної площі під відповідною культурою, прагнучи збільшити отримуваний дохід. Частка посівів зернових і зернобобових культур у структурі посівних площ сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств у їх числі є високою, становить близько половини всіх задіяних земель. Однак у динаміці простежується тенденція до деякого зменшення цих показників. Сільськогосподарські товаровиробники стали приділяти дещо більшу увагу вирощуванню технічних культур, однак група зернових залишається в числі пріоритетних.

Виділяючи рілля під посіви зернових культур, сільськогосподарські товаровиробники повинні зважати на вимоги щодо періодичності вирощування певної культури на одному і тому ж полі. Вважається, що повернення озимих жита і ячменю, ярого ячменю, вівса, гречки на те саме поле повинно відбуватися не менше ніж через рік, озимої пшениці – не менше ніж через два роки, кукурудзи – можливе протягом двох-трьох років поспіль, зернобобових культур – не менше ніж через три роки [30].

Ефективність зернової галузі залежать від забезпечення виробництва матеріальними оборотними засобами. Серед таких доцільно виділити використання добрив та агрохімікатів. На формування врожайності зернових культур вагомий вплив справляє внесення добрив з розрахунку на 1 га посівів – мінеральних добрив (у діючій речовині) та органічних добрив. Рівень використання агрохімікатів можна показати внесенням пестицидів з

розрахунку на 1 га посівів у діючій (активній) речовині. Динаміка використання добрив та пестицидів при вирощуванні зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Львівської області наведена в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

**Використання добрив і пестицидів під урожай зернових культур
у сільськогосподарських підприємствах Львівської області**

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р., %, +/- п.
Частка посівів зернових і зернобобових культур, %, оброблених:						
мінеральними добривами	96,3	96,1	97,2	93,8	96,5	- 0,2 п.
органічними добривами	9,7	5,9	6,4	8,3	8,5	- 1,2 п.
пестицидами	94,3	95,5	96,5	96,3	95,6	1,3 п.
Обсяг мінеральних добрив у розрахунку на 1 га посівної площі, кг діючої речовини:						
зернових і зернобобових	216	122	198	202	174	80,6
у т. ч. пшениці	242	132	215	214	209	86,4
кукурудзи	178	126	188	206	154	86,5
Обсяг органічних добрив у розрахунку на 1 га посівної площі зернових і зернобобових, ц	8,88	2,16	4,84	2,71	2,32	26,1
Обсяг пестицидів у розрахунку на 1 га посівної площі, кг діючої речовини:						
зернових і зернобобових	1,76	1,60	1,84	1,80	1,35	76,7
у т. ч. пшениці	1,87	1,64	1,62	1,42	1,01	54,0
кукурудзи	1,58	0,73	2,50	2,46	1,89	119,6

* Сформовано за джерелом: [5]

Протягом останніх років у сільськогосподарських підприємствах Львівської області мінеральні добрива і пестициди вносили в середньому на 95% посівних площ зернових і зернобобових культур. Органічні добрива використовували значно менше, їх вносили не більш ніж на 10% посівів цих

культур. Переважно в якості органічних добрив використовують гній сільськогосподарських тварин і послід свійської птиці, а галузь тваринництва присутня в невеликій кількості аграрних підприємств.

Рівень внесення органічних добрив у розрахунку на 1 га посівів зернових культур в окремі роки помітно коливався. Використання мінеральних добрив і агрохімікатів підтримувалося на відносно стабільному рівні. У 2022 році внесення мінеральних добрив і пестицидів у діючій речовині з розрахунку на одиницю площі посівів помітно зменшилося, що пояснюється труднощами, які виникли в умовах воєнного стану.

Виражені в грошовій формі затрати ресурсів формують витрати виробництва, які є важливою економічною категорією. Витрати як витрачені ресурси мають грошову оцінку. Вони відображають ресурси, витрачені підприємством у результаті господарської діяльності для досягнення визначеної цим підприємством цілі [11, с. 39]. У витратах відображається вартість чинників виробництва, як придбаних, так і сформованих на рівні самого підприємства. Витрати на виробництво певного виду продукції дорівнюють сумі відшкодування матеріальних витрат, послуг, видатки на оплату праці найманих осіб та на забезпечення деяких інших операцій, пов'язаних із виробничим процесом.

Із виробничими витратами тісно пов'язана собівартість зерна. Собівартість як критерій є результативним показником стосовно витрат і обсягу виробленої продукції. Вона виступає важливим якісним показником, що характеризує результати виробничо-господарської діяльності. Рівень собівартості зерна має безпосередній вплив на обсяг прибутку від його реалізації, що уособлює мету господарської діяльності [11, с. 40].

При аналізі витрат на виробництво зерна як продукції рослинництва розглядають обсяг витрат з розрахунку на одиницю площі зернових культур, собівартість одиниці продукції. У функціональному зв'язку між цими двома ознаками перебуває урожайність зернових культур. Відповідний зв'язок можна описати формулою:

$$C = \frac{\text{Витрати на 1 га, грн}}{\text{Урожайність, ц/га}}, \quad (2.1)$$

де C – собівартість 1 га продукції (зерна), грн.

Обсяг виробничих витрат з розрахунку на 1 га посівів зернових культур відображає рівень інтенсифікації зерновиробництва: його зростання за умови раціонального використання ресурсів свідчить про поліпшення ресурсного забезпечення виробничого процесу. Результатом вкладення ресурсів є результат виробництва у формі урожайності – виходу продукції з 1 га. Чим вищою буде урожайність зернових культур загалом чи окремої зернової культури, тим нижчою буде собівартість зерна як показника економічної ефективності його виробництва.

Для аналізу даних про витрати на виробництво зерна і собівартість зерна в сільськогосподарських підприємствах використаємо дані Державної служби статистики України (табл. 2.8). Із впровадженням в Україні воєнного стану органи статистики різко обмежили обсяг публікації статистичної інформації. Зокрема, дані про виробничі витрати і собівартість продукції обмежені 2020 роком.

З наведених в табл. 2.8 даних видно, що витрати на виробництво зерна з розрахунку на 1 га зібраної площі зернових і зернобобових культур загалом та основних зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Львівської області були значно вищими, аніж в середньому по Україні. Це можна пояснити тим, що природні умови для вирощування зернових культур у Львівській області дещо складніші, ніж у багатьох інших регіонах України. Зокрема, це стосується природної родючості угідь. Тому для одержання високих врожаїв агровиробникам області доводиться затрачати більшу кількість ресурсів.

Крім того, середній розмір сільськогосподарських підприємств у Львівській області є меншим, ніж в Україні загалом. Відомо, що у великих за розмірами суб'єктах господарювання можна досягти економії витрат на виробництво продукції рослинництва за рахунок нижчого рівня умовно-

постійних витрат на 1 га посівів і, відповідно, одиниці продукції. Цим також можна пояснити вищі витрати на 1 га зернових культур та собівартість 1 ц зерна у сільськогосподарських підприємствах Львівської області порівняно з середніми по Україні показниками.

Таблиця 2.8

Витрати на виробництво зерна у сільськогосподарських підприємствах *

Показник	Львівська область		Україна	
	2019 р.	2020 р.	2019 р.	2020 р.
Витрати на 1 га зібраної площі, грн: культур зернових і зернобобових	18540	21509	16497	16500
у т. ч. пшениці	17940	18250	14626	14774
кукурудзи	21379	30001	21150	20389
ячменю	17683	17372	12895	12879
жита	16397	20576	11610	13385
вівса	8304	9679	8093	9624
гречки	10111	14386	9185	10025
зернобобових	16986	14008	12587	12270
Витрати на 1 ц продукції, грн: зернових і зернобобових	315,3	344,7	307,2	355,6
у т. ч. пшениці	345,0	365,0	337,0	371,2
кукурудзи	246,3	319,5	272,2	334,8
ячменю	347,4	330,9	348,5	370,1
жита	510,8	434,1	374,5	359,8
вівса	451,3	458,7	361,3	343,7
гречки	1011,1	1424,4	798,7	879,4
зернобобових	598,1	778,2	599,4	616,6

* Сформовано за джерелами: [6, 27]

Витрати на виробництво певного виду продукції поділяють на складові – витрати за статтями та елементами. Відповідно можна визначити структуру витрат на виробництво зерна, прийнявши загальний їх обсяг за

100 відсотків. Структура витрат на виробництво продукції вирощування зернових і зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах Львівської області наведена в табл. 2.9. Тимчасово Державна служба статистики України обмежила публікацію цих даних 2020 роком.

Таблиця 2.9

Структура витрат на виробництво зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області, %*

Вид витрат	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Витрати всього	100,0	100,0	100,0
Прямі матеріальні витрати	57,0	57,8	58,4
у тому числі:			
насіння	8,1	8,7	7,9
мінеральні добрива	24,4	25,3	23,1
пальне і мастильні матеріали	8,5	8,7	6,9
Прямі витрати на оплату праці	4,1	3,2	3,8
Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати, усього	39,0	39,0	37,8
у тому числі:			
відрахування на соціальні заходи	1,2	0,8	0,9
амортизація	6,3	6,6	7,4
оплата послуг сторонніх організацій	13,7	11,7	9,7

* Сформовано за джерелом [6]

Більше половини всіх витрат на виробництво зерна в аграрних підприємствах Львівської області пов'язано з затратами матеріальних оборотних засобів. Вони відображені в категорії «прямі матеріальні витрати». Виділяються за часткою витрати на мінеральні добрива, які в досліджуваному періоді склали близько чверті усіх витрат на виробництво зерна. Для отримання високих врожаїв потрібно придбати якісне насіння, що також вимагає значних витрат. Витрати на пальне залежать від ринкових цін на них. Як відомо, під час воєнного стану ці ціни помітно зросли, що, очевидно, стало одним із чинників зростання собівартості зерна.

Витрати, пов'язані з використанням основних засобів, відображають у статті «амортизація». Частка амортизації у витратах на виробництво зерна зростала, що відображає зміцнення матеріально-технічної бази аграрних підприємств, у яких зростає кількість сучасної дорогої техніки. До такої, зокрема, відносяться зернозбиральні комбайни. Якщо сільськогосподарські підприємства не мають змоги виконати певні роботи власними силами, вони можуть залучити до цього сторонні організації. Частка оплати послуг сторонніх організацій у витратах на виробництво зерна зменшувалася, отже, агровиробники стали більше обходитися власними силами.

Витрати, пов'язані з використанням землі як найважливішого ресурсу для виробництва зерна, відображає плата за оренду земельних паїв, яку повинні здійснювати сільськогосподарські підприємства. У статистичній звітності подають орендну плату за земельні паї у складі витрат на виробництво продукції рослинництва загалом. Встановлено, що в сільськогосподарських підприємствах Львівської області частки витрат на оренду землі в загальних витратах на виробництво продукції рослинництва у 2020 році становила 11,3%. Це доволі високі витрати, які в кілька разів перевищували витрати на оплату праці.

Частка витрат на оплату праці у структурі витрат на виробництво зерна протягом досліджуваного періоду складала близько 4%. Це відносно невисокий показник, що пояснюється високим рівнем механізації виробництва зерна, трудомісткість якого доволі низька.

2.3. Економічна ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах

Розвиток зернової галузі у сільськогосподарських підприємствах залежить від багатьох обставин. Та визначальною з них є економічна ефективність виробництва зерна, оскільки кожен суб'єкт господарювання

орієнтований на прибуток і не буде розвивати галузь, яка не здатна бути рентабельною. За твердженням Г. Сиротюк, у Львівській області є всі наявні умови для ефективного виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах [38, с. 74].

Показники економічної ефективності виробництва певного виду продукції формуються за результатами його реалізації. Реалізація продукції є заключним етапом виробничого циклу. Вона відображає процес руху виробленої продукції із сфери виробництва у сферу споживання. У результаті продажу продукції повинно відбутися заміщення затрачених на її виробництво засобів. На практиці це означає, що ціна реалізації продукції повинна перевищувати повну собівартість представленої до реалізації одиниці продукції. Якщо цього не відбуватиметься, виробництво продукції буде нерентабельним.

Рентабельність продукції є кінцевим критерієм ефективності її виробництва, що відображає фінансовий результат реалізації цієї продукції. У процесі аналізу розглядають і інші показники, які прямо чи опосередковано впливають на формування фінансових результатів її реалізації. У табл. 2.10 наведені показники обсягів та середніх цін реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами Львівської області. Використані дані Державної служби статистики України, останні з яких доступні за 2021 рік.

Обсяг реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами безпосередньо залежить від обсягів її виробництва, динаміка яких була проаналізована вище, зокрема в табл. 2.2. Уже відзначали, що сільськогосподарські підприємства реалізують не все вироблене зерно, частину його використовують для власних потреб. Співвідношення між обсягом виробництва зерна та його продажу характеризує рівень товарності виробництва зерна. Оскільки значна частина виробленого зерна поступає в реалізацію у наступному календарному році, для розрахунку рівня товарності його виробництва доцільно взяти дані за кілька років.

Обсяги та середні ціни реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами Львівської області*

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2018 р., %
Культури зернові і зернобобові, всього					
Реалізовано, тонн	724609	959074	768702	753460	104,0
Середня ціна, грн/т	4357,5	3954,9	4845,8	5799,9	133,1
Пшениця					
Реалізовано, тонн	326823	461475	363597	306301	93,7
Середня ціна, грн/т	4469,0	4133,8	4976,2	5979,4	133,8
Кукурудза на зерно					
Реалізовано, тонн	225624	336490	277826	340739	151,0
Середня ціна, грн/т	3949,7	3589,0	4803,3	5833,5	147,7
Ячмінь					
Реалізовано, тонн	143929	150183	117658	96193	66,8
Середня ціна, грн/т	4742,5	4160,6	4421,2	5102,8	107,6
Жито					
Реалізовано, тонн	9854	4619	6089	7665	77,8
Середня ціна, грн/т	3480,1	4098,7	4713,2	4150,0	119,2
Овес					
Реалізовано, тонн	1370	1714	606	295	21,5
Середня ціна, грн/т	3358,4	3759,5	4278,2	5857,5	174,4
Гречка					
Реалізовано, тонн	3877	1408	941	865	22,3
Середня ціна, грн/т	5477,5	6815,7	12876,3	17734,0	323,8
Зернобобові					
Реалізовано, тонн	12707	3132	1791	1159	9,1
Середня ціна, грн/т	4882,4	5608,5	9088,5	8215,0	168,3

* Сформовано за джерелом [34]

Упродовж 2018-2021 років сільськогосподарські підприємства Львівської області реалізували 3205,9 тис. тонн зерна, що складає 67% від обсягу його виробництва за цей період. Обсяг реалізації пшениці сумарно за ці роки становив 72% від обсягу її виробництва, кукурудзи – 59%. Ці показники дають певне уявлення про рівень товарності виробництва зерна, що склався в підприємствах Львівської області. У динаміці простежується тенденція до зростання обсягів реалізації зерна, що відповідає динаміці обсягів його виробництва. У 2022 році порівняно з попереднім виробництво зерна в цих підприємствах зросло, тому ймовірним результатом стало і збільшення обсягів його продажу.

Важливою характеристикою процесу реалізації зерна є ціна, за якої його продають покупцям. Сільськогосподарські підприємства продають зерно різними каналами на неоднакових умовах. Також ціни на зерно коливаються упродовж року. Одразу після збирання врожаю на ринок надходить велика кількість продукції, що може спричинити зниження цін. Наведені в табл. 2.10 ціни реалізації продукції зернових культур та окремих видів зерна є середніми. Вони визначені як частка від ділення загальної виручки, отриманої підприємствами від продажу зерна, до обсягів його продажу. Протягом 2018-2021 років спостерігалася тенденція до збільшення цін продажу всіх основних видів зерна. Однак це зростання було нерівномірним, в окремі роки ціни на зерно могли навіть знижуватися. Це відбувається під впливом ринкової кон'юнктури, залежить від співвідношення попиту і пропозиції на зерно в окремі роки.

Дані про середні ціни реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами Львівської області за 2022 рік тимчасово відсутні. Водночас відомо, що в Україні у 2022 році порівняно з попереднім ціни продажу підприємствами зерна зросли на 1,6% (рис. 2.2). Це порівняно невелике зростання цін, їх ріст гальмували великі труднощі з експортом продукції в умовах воєнного стану.

Рис. 2.2. Динаміка цін реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами, грн/т

Протягом 2018-2021 років відхилення в цінах реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами України та Львівської області було невеликим. На основі цього можна зробити висновок, що у 2022 році підприємства області продавали зерно за цінами, які не надто помітно відхилялися від цін 2021 року. Однак витрати на виробництво зерна зросли, що в сукупності не створювало умов для формування високих показників рентабельності зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області.

Показники рентабельності виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах Львівської області за 2018-2020 роки наведені в табл. 2.11. Відповідних даних за наступні роки Державна служба статистики України тимчасово не надає. Доступними є дані за відповідні роки про рентабельність зерна в сільськогосподарських підприємствах загалом і окремо у фермерських господарствах, які відносяться до малих сільськогосподарських товаровиробників.

Згідно з даними органів статистики показники рентабельності виробництва зерна у фермерських господарствах Львівської області були

загалом вищими, аніж за сукупністю сільськогосподарських підприємств. Ці дані не можна розглядати як свідчення беззастережних переваг фермерських господарств у зерновій галузі. Водночас вони свідчать, що малі сільськогосподарські товаровиробники в області зуміли доволі вдало пристосуватися до ринкової кон'юнктури, знайти рішення, які дозволяли їм вигідно продавати вироблене зерно.

Таблиця 2.11

Рівень рентабельності виробництва зерна у Львівській області*

Продукція	2018 р.		2019 р.		2020 р.	
	підприємства	фермерські г-ва	підприємства	фермерські г-ва	підприємства	фермерські г-ва
Зернові і зернобобові, всього	17,5	24,5	0,5	15,4	12,0	24,5
Пшениця	- 5,3	11,9	8,0	23,0
Кукурудза	24,3	24,8	20,0	35,6
Ячмінь	- 9,5	14,2	7,4	17,7
Жито	- 5,0	12,9	34,6	18,6
Овес	- 7,2	31,3	2,1	10,8
Гречка	12,5	45,9	32,1	38,6
Зернобобові	- 24,2	11,0	11,3	21,6

* Сформовано за джерелом [6]

Привертають увагу низькі показники рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області у 2019 році. Вони свідчать про те, що зернова галузь не відзначається високими показниками економічної ефективності. Серед основних зернових культур найрентабельнішою упродовж досліджуваного періоду була кукурудза. Тому закономірним є збільшення обсягів її виробництва, що було відзначено вище.

Порівняємо показники економічної ефективності виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах України та Львівської області. В області показники рентабельності зерна помітно поступалися середнім по

Україні (рис. 2.3). Проведений аналіз показав, що суттєвої різниці в цінах реалізації зерна у Львівській області та Україні не спостерігалось. Отже, гірші показники рентабельності зерна були зумовлені відносно високими показниками собівартості реалізованої продукції.

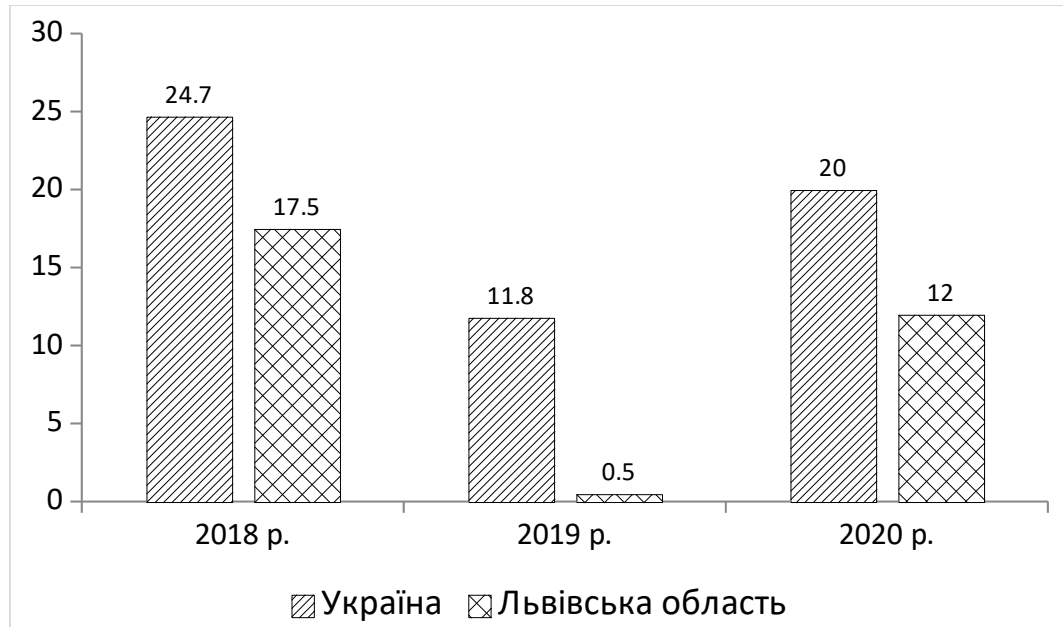

Рис. 2.3. Рівень рентабельності виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах, %

Виходячи з інформації про ціну та рівень рентабельності, яку надає Державна служба статистики України, встановлено, що у 2020 році собівартість 1 ц реалізованого зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області становила 432,7 грн, тоді як в середньому по Україні – 399,5 грн, що й пояснює відхилення в показниках рентабельності. Згідно з наведеними в табл. 2.8 даними, виробнича собівартість 1 ц зерна у підприємствах Львівської області становила 344,7 грн, по Україні – 355,6 грн. При визначенні показників рентабельності враховується повна собівартість реалізованої продукції, яка окрім витрат на виробництво продукції (виробничої собівартості) включає й розподілені загальновиробничі витрати, а також витрати на зберігання та збут конкретного виду продукції. Саме за рахунок цих відносно високих додаткових витрат, які увійшли в повну собівартість реалізованої продукції, економічна ефективність виробництва

зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області є нижчою за середню по країні.

За відсутності даних про економічну ефективність виробництва зерна у 2021 та 2022 роках, проаналізуємо доступні показники економічної ефективності діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Слід зазначити, що сільськогосподарські підприємства порівняно з підприємствами інших галузей економіки, характеризуються доволі високими показниками рентабельності. Про це, зокрема, свідчать дані, наведені на рис. 2.4. Показники рентабельності підприємств сільського, лісового та рибного господарства у Львівській області у 2022 році були значно вищими за середні дані по підприємствах області загалом.

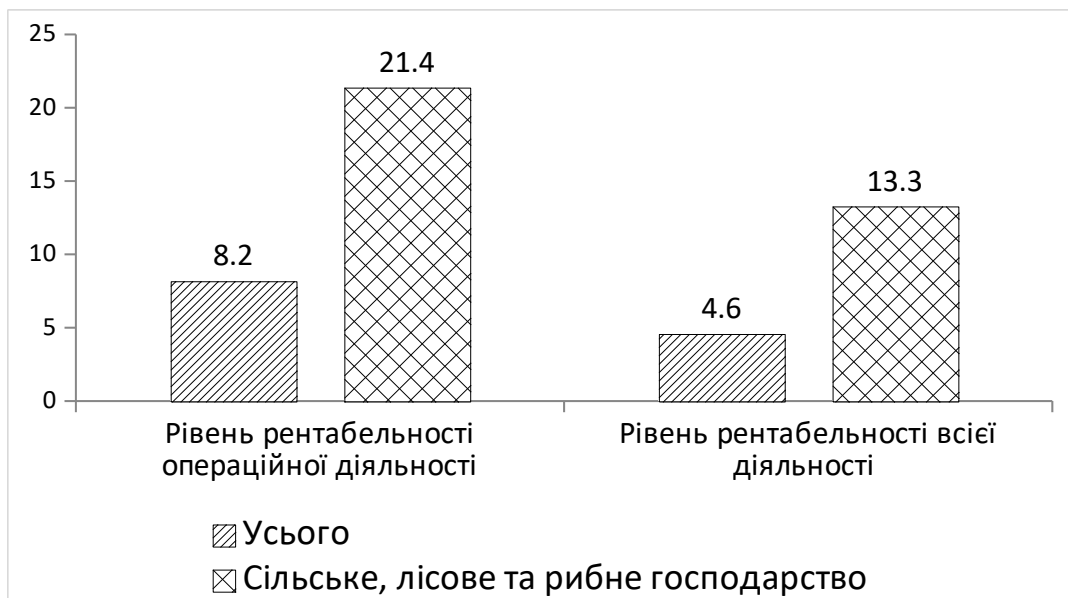

Рис. 2.4. Показники рентабельності підприємств Львівської області, 2022 р., %

В умовах воєнного стану агровиробники області зуміли показати високі економічні результати своєї діяльності. Цей висновок певною мірою поширюється й на зернову галузь як основну в сільськогосподарських підприємствах області.

У табл. 2.12 наведені дані про показники рентабельності тих сільськогосподарських підприємств України, для яких основною галуззю є вирощування зернових і олійних культур. Вони дають змогу зробити певні

висновки про економічну ефективність виробництва зерна у 2021 та 2022 роках, безпосередні дані про яку тимчасово відсутні.

Таблиця 2.12

Рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств України з основним видом діяльності – вирощування зернових, бобових культур і насіння олійних культур*

Рік	Усього	у тому числі			
		великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	з них мікропідприємств а
Рівень рентабельності операційної діяльності, %					
2020	22,5	23,8	22,5	22,1	20,9
2021	49,2	59,1	47,7	46,3	41,7
2022	24,2	25,6	24,8	22,8	17,8
Рівень рентабельності усієї діяльності, %					
2020	17,1	17,2	17,4	16,8	18,2
2021	44,0	52,1	42,1	42,3	39,0
2022	17,4	20,2	17,6	15,6	13,3

* Джерело: [35]

З'ясовано, що у 2021 році показники операційної рентабельності та рентабельності усієї діяльності сільськогосподарських підприємств України, які спеціалізувалися на виробництві продукції вирощування зернових і олійних культур, були доволі високими. У 2022 році, в складних умовах воєнного стану ці показники знизилися приблизно до рівня 2020 року. В Україні в тому році рентабельність виробництва зерна складала 20%, що вказує на вигідність зернової галузі, доволі комфортні умови для її розвитку. Не спостерігалось у 2021 році принципової відмінності між показниками рентабельності великих аграрних компаній і малих сільськогосподарських товаровиробників. У 2022 році фінансово-економічний стан великих агропідприємств був дещо міцнішим.

Узагальнюючи доступну інформацію про діяльність сільськогосподарських підприємств, можна зробити висновок, що у 2022 році, в умовах воєнного стану, сільськогосподарські підприємства Львівської області – виробники зерна мали можливості для того, щоб досягти задовільних показників рентабельності зернової галузі. Цьому сприяли високі показники урожайності зернових культур. Зусиллями уряду були створені умови, які дали змогу агровиробникам області досягти відносно високих фінансових результатів своєї діяльності.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

3.1. Внутрішні резерви підвищення рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах

Сільськогосподарські товаровиробники для того, щоб утримувати свої ринкові позиції, залишатися прибутковими суб'єктами господарювання, повинні постійно здійснювати пошук можливостей для підвищення економічної ефективності виробництва продукції. Оскільки підприємства знаходяться в приблизно однакових умовах зовнішнього середовища, вони повинні зосереджуватися насамперед на виявленні внутрішніх резервів збільшення своїх доходів.

Внутрішніми резервами підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції є невикористовувані аграрним підприємством можливості поліпшення показників відповідної діяльності, які воно може задіяти, враховуючи наявні ресурси, особливості організації діяльності підрозділів і служб. Вони пов'язані з:

- збільшенням обсягу виробництва продукції за рахунок удосконалення застосовуваних технологій;
- збільшенням доходів від продажу зерна за рахунок пошуку вигідних каналів реалізації продукції, удосконалення відносин з покупцями;
- оптимізацією структури виробленої і реалізованої продукції за рахунок переорієнтації на розширення виробництва більш рентабельних її видів;
- зниженням собівартості виробництва продукції, загальновиробничих витрат та витрат, пов'язаних зі збереженням і продажем продукції за рахунок підвищення ефективності використання матеріальних, трудових, фінансових ресурсів;

- підвищенням якості продукції, що дасть можливість реалізовувати її за вищою ціною [10, с. 11].

Впровадження відповідних заходів має пряме чи опосередковане відношення до підвищення рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, у тому числі зерна. Пряме відношення мають ті заходи, які дають змогу знизити собівартість реалізованої продукції та підвищити ціну на неї, адже саме ці чинники безпосередньо формують рентабельність виробництва. До заходів опосередкованого впливу слід віднести збільшення обсягу виробництва і реалізації продукції. Завдяки цьому можна досягти економії на умовно-постійних витратах, що в кінцевому підсумку забезпечить економічний ефект у вигляді зниження собівартості реалізованої продукції.

Досягти зростання рентабельності зернової галузі можна за рахунок змін у структурі вирощування зернових культур. Сільськогосподарські підприємства, як правило, вирощують кілька зернових культур, продукція яких, як було показано в табл. 2.11, характеризується неоднаковими показниками рентабельності. Відносно висока рентабельність кукурудзи в сільськогосподарських підприємствах Львівської області стала стимулом для збільшення обсягів її виробництва цими підприємствами протягом останніх років. Однак сільськогосподарське підприємство не може повністю перейти на виробництво одного найрентабельнішого виду зерна. Це пов'язано з низкою причин, зокрема:

- частина зернової продукції потрібна підприємству для забезпечення внутрішньої потреби в концентрованих кормах;
- існують агротехнологічні вимоги щодо формування сівозміни, які обмежують частку в структурі посівів площ окремих зернових культур;
- ринкова кон'юнктура може непередбачувано змінитися, що призведе до суттєвого коливання цін на окремі види зерна, навіть до зниження їх в окремі періоди.

На основі цього робимо висновок, що резерви підвищення рентабельності зерна в сільськогосподарських підприємствах за рахунок зміни структури посівів зернових культур доволі обмежені. Плануючи розвиток зернової галузі, слід застосовувати інструментарій диверсифікації, урізноманітнюючи посіви зернових культур, що дає змогу уникнути економічних ризиків. З іншого боку, недоцільно продовжувати вирощування певної зернової культури, яка в умовах конкретного підприємства постійно є низькорентабельною.

Конкретні заходи, реалізація яких дозволить підвищити рентабельність зернової галузі в сільськогосподарських підприємствах, різноманітні. Вони стосуються інновацій у різних процесах і елементах виробничого циклу. Їх можна систематизувати, виділивши джерела пошуку резервів підвищення рентабельності виробництва зерна, які поділяються на дві основні складові – техніко-технологічні та організаційні (рис. 3.1).

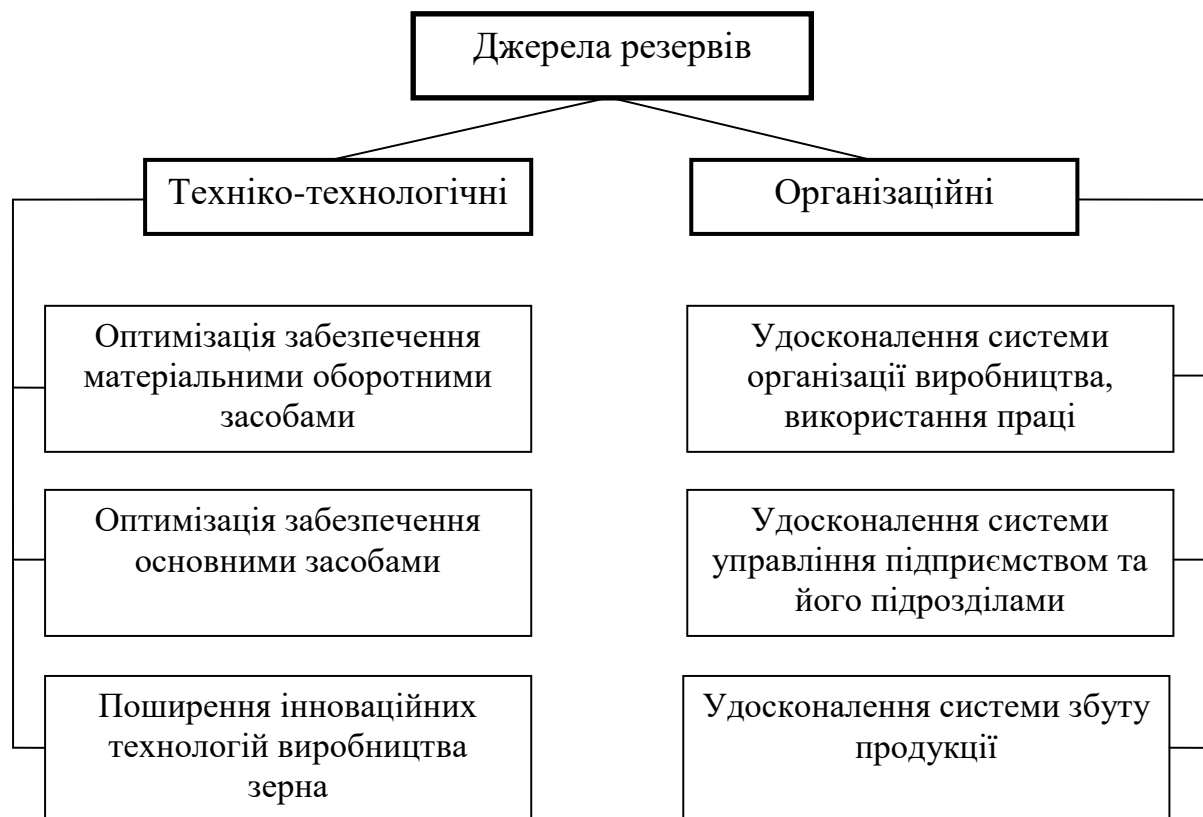

Рис. 3.1. Основні джерела резервів підвищення рентабельності виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах

Оптимізація забезпечення виробництва зерна матеріальними оборотними засобами є важливим техніко-технологічним інструментом, що справляє визначальний вплив на формування ефективності виробництва зерна. Недостатній рівень забезпечення цими засобами негативно позначається на рівні урожайності зернових культур, яка є критерієм технологічної ефективності виробництва продукції їх вирощування. Надмірне залучення коштів у придбання матеріальних оборотних засобів, відсутність належного контролю за їх використанням призведе до перевитрат, які зменшать обсяг прибутку та відповідно, знизять рентабельність зерна.

Капіталовкладенням у основні засоби належить важливе місце в забезпеченні якісного здійснення всіх технологічних операцій з виробництва зерна в оптимальні терміни. Ринок пропонує великий асортимент сільськогосподарської техніки. Її конкретний вибір залежить від розмірів підприємства та його фінансових можливостей. Використання дорогої вузькоспеціалізованої, зокрема зернозбиральної, техніки може бути оптимізоване за рахунок її оренди.

Важливо не просто вкласти достатню суму коштів у придбання необхідних матеріальних ресурсів, а забезпечити через їх використання інноваційний розвиток зерновиробництва. Мова йде про використання новітніх регуляторів росту і засобів захисту рослин, раціональний підбір сортів зернових культур, пристосованих до застосування в конкретних ґрунтово-кліматичних умовах, використання техніки в комплектації та режимі, який оптимізує виробничі витрати, мінімізує втрати врожаю при збиранні. Елементом технології виробництва зерна є й належне технічне забезпечення його зберігання з використанням складських приміщень підприємства.

В останні роки при виробництві зерна в сільськогосподарських підприємствах України набули поширення інноваційні технології точного землеробства. Вони передбачають застосування інформаційних технологій

для максимального врахування потреб рослин на конкретній ділянці поля. Для визначення цих потреб та їх задоволення застосовують космічні зйомки, дрони, пересувні метеостанції. Отримувані дані оцифровують та накопичують для оперативного використання у зручній формі.

Інтенсивні технології вирощування зернових культур здатні забезпечити високу рентабельність виробництва зерна. Однак слід враховувати, що практика застосування таких технологій може супроводжуватися негативними екологічними наслідками, які в підсумку знижують продуктивність і економічну ефективність використання ресурсного потенціалу сфери сільськогосподарського виробництва [38, с. 71]. Тому раціональне застосування добрив, хімічних засобів захисту рослин, недопущення забруднення та ерозії земель у процесі використання сільськогосподарської техніки є важливими засадами планування розвитку зернової галузі, які дозволять уникнути економічних втрат у перспективі.

Організація виробництва та управління на підприємстві здійснюється в рамках сформованих внутрішньогосподарських відносин. Ці відносини передбачають: удосконалення системи управління всіма господарськими процесами, створення стимулів до підвищення якості продукції, здійснення планування, моделювання бізнесових процесів, посилення контролю і відповідальності працівників усіх підрозділів і служб [21, с. 80].

Організаційні інструменти підвищення рентабельності виробництва зерна тісно пов'язані з управлінням витратами, яке в рамках підприємства повинно бути зведене в певну систему. Удосконалення цієї системи проявляється у постійному пошуку резервів економії ресурсів – від рівня робочого місця окремого працівника до господарства загалом. Система управління витратами передбачає їх нормування, планування, облік і аналіз витрат за видами, стимулювання ресурсозбереження [11, с. 39]. Проведений аналіз показав, що у структурі повної собівартості реалізованого зерна підприємствами Львівської області відносно високою є частка накладних загальновиробничих витрат. Пошук можливостей зменшення цієї частки є

важливим резервом зниження собівартості зерна. Джерелами відповідних резервів є оптимізація адміністративно-управлінського персоналу, скорочення невиробничих витрат, зниження витрат продукції [7, с. 41].

Важливим елементом внутрішньогосподарських відносин є формування системи мотивації працівників. Вона складається з системи оплати праці та преміювання, надання працівникам підприємства певних благ у формі соціального пакета. Не слід ігнорувати й застосування моральних стимулів.

Ключовим елементом мотиваційного механізму є сформована на підприємстві система оплати праці. Рівень оплати праці в сільськогосподарських підприємствах загалом є нижчим, ніж у інших основних галузях економіки. Так, у сільськогосподарських підприємствах України у 2022 році середньомісячна оплата праці з розрахунку на одного штатного працівника становила 12242 грн, тоді як в середньому по всіх підприємствах – 14847 грн, тобто була на 21,3% вищою.

Рівень оплати праці в галузі зерновиробництва можна виміряти оплатою 1 люд.-год., затраченої на виробництво зерна. Відповідні показники в зерновій галузі зазвичай є вищими за середні по сільськогосподарському підприємству, оскільки йдеться про напружений режим праці з високою відповідальністю, пов'язаний з використанням складної техніки. Та все ж забезпечення високого рівня вмотивованості працівників є важливим інструментом забезпечення високорентабельного виробництва зерна.

Удосконалення системи реалізації зернової продукції передбачає створення в сільськогосподарському підприємстві умов для організації належного її зберігання. Від цих умов залежить якість зерна. Параметри якості продукції в умовах насиченого ринку зерна й переважно нецінової конкуренції на ньому є важливим чинником, що визначає рентабельність зерновиробництва.

Планування й реалізація лише окремих заходів, спрямовані на підвищення рентабельності зерна, не забезпечить стійкого тривалого

позитивного результату. Потрібно передбачити комплекс технологічних та організаційних заходів, спроможних забезпечити синергічний ефект.

3.2. Удосконалення відносин суб'єктів зернопродуктового підкомплексу та ринку зерна

Сільськогосподарські підприємства – виробники зерна функціонують у зовнішньому середовищі, умови якого визначають результати їх діяльності, у тому числі економічної ефективності. Організаційною формою цього середовища можна вважати зернопродуктовий підкомплекс, визначення та основні характеристики якого наведені в першому розділі кваліфікаційної роботи. Умови зовнішнього середовища для виробників зерна є результатом відображення відносин між суб'єктами зернопродуктового підкомплексу, залежать від стану та поведінки окремих категорій цих суб'єктів.

Сукупність відносин між суб'єктами зернопродуктового підкомплексу визначає стан ринку зерна і продуктів його переробки. Окрім суб'єктів підприємницької діяльності різних галузей, що здійснюють діяльність у рамках зернопродуктового підкомплексу, учасниками ринку зерна є й представники органів державної влади, які безпосередньо не беруть участь в операціях купівлі-продажу зернової продукції, але здійснюють функцію регулювання їх перебігу. Отже, на ринку зерна в Україні присутня велика кількість суб'єктів (табл. 3.1) з різними функціями та інструментами впливу. Застосування цих інструментів прямо чи опосередковано впливає на формування рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Кожен із учасників ринку зерна – суб'єктів підприємницької діяльності відстоює свої економічні інтереси. Мета у всіх одна – зростання рентабельності своєї діяльності. Для цього вони розраховують на застосування різних інструментів.

Суб'єкти ринку зерна та продуктів його переробки в Україні

Категорії суб'єктів	Представники
Суб'єкти виробництва зерна	Сільськогосподарські підприємства, включаючи фермерські господарства, господарства населення
Суб'єкти зберігання, транспортування та переробки зерна	Елеватори, комбінати хлібопродуктів, борошномельні та комбікормові підприємства
Суб'єкти торгівлі	Біржі, суб'єкти гуртового ринку – посередники, зернотрейдери, суб'єкти заставних закупівель зерна, заклади гуртової та роздрібною торгівлі
Суб'єкти обслуговування учасників ринку зерна	Підприємства залізничного, автомобільного, водного транспорту, страхові установи, банки, інші фінансові організації, інформаційно-аналітичні структури
Суб'єкти державного регулювання ринку	Аграрний фонд України, органи Держпродспоживслужби, органи виконавчої влади, що регулюють відносини учасників ринку зерна

Зерновиробники, прагнучи досягти високих показників рентабельності, зацікавлені у високих закупівельних цінах на свою продукцію, в урізноманітненні каналів реалізації зерна, оскільки наявність вибору розширює можливості знаходження вигідніших умов його продажу. Також вони зацікавлені в оптимізації (тобто мінімізації) тарифів на зернозберігаючі та транспортні послуги. Суб'єкти зберігання зерна зацікавлені в таких обсягах надання відповідних послуг, які дозволять максимально завантажити їхні зернозберігаючі потужності, а також у підвищенні діючих тарифів на елеваторні послуги. При відправленні зерна на зберігання сільгоспвиробники зацікавлені в об'єктивній оцінці якості (класності) своєї продукції, яка упродовж періоду зберігання може змінюватися, у тому числі при правильному зберіганні має властивість поліпшуватися. Посередники, які діють на ринку зерна (зернотрейдери), зацікавлені в закупівлі зерна в період збору врожаю за заниженими цінами та експорті його за значно вищими

цінами зовнішнього ринку. Суб'єкти переробки зерна (виробники борошна, круп) зацікавлені в закупівлі сировини за невисокими цінами, для чого важливо мінімізувати кількість ланок посередників між ними та зерновими господарствами.

У зв'язку з присутністю на ринку зерна великої кількості його виробників, цей ринок за характеристиками є наближений до ринків досконалої конкуренції. Встановлення цін на зерно від бажань його виробників залежить у невеликій мірі. Сильніші позиції в ціноутворенні демонструють покупці зерна. Переважно ціни на зерно формуються під впливом ринкової кон'юнктури, зокрема наявності пропозиції. Нерівномірне протягом року поступлення зернової продукції на ринок зумовлює помітне коливання цін на неї (рис. 3.2).

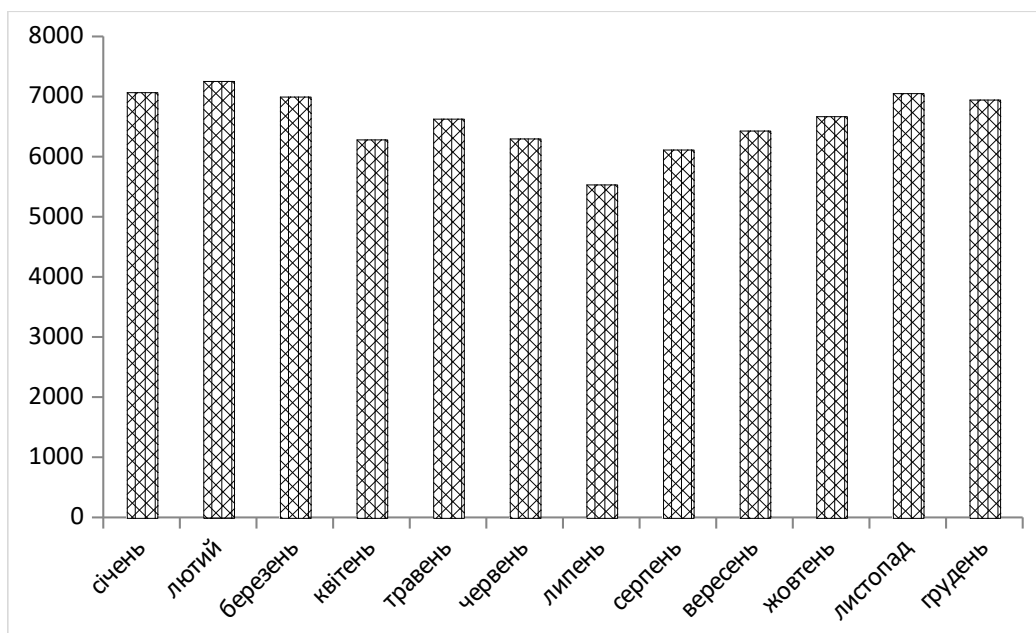

Рис. 3.2. Динаміка цін реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами України протягом 2021 року.

Для пом'якшення цінових коливань і одночасно задоволення сезонних потреб зерновиробників у коштах важливе значення має організація форвардних закупівель зерна. Йдеться про придбання зерна майбутнього врожаю в сільськогосподарських товаровиробників за погодженою між

сторонами, що уклали форвардний контракт, ціною. Якщо при цьому буде передбачений авансовий платіж у розмірі певної частини вартості контракту, сільгоспвиробники зможуть профінансувати сезонні польові роботи. Форвардні закупівлі зерна передбачені Законами України «Про зерно та ринок зерна в Україні» і «Про державну підтримку сільського господарства України». Функція здійснення форвардних закупівель покладена на Аграрний фонд України. Передбачено, що відповідні операції здійснюються тільки за результатами біржових торгів, а розмір авансових платежів встановлений на рівні 50% від суми контракту.

Іншим інструментом, що надає можливість сільгоспвиробнику продати зерно майбутнього врожаю й отримати при цьому авансом кошти чи інші ресурси, є використання механізму аграрних розписок. Його застосування передбачене Законом України «Про аграрні розписки» [28]. Аграрна розписка є товаророзпорядчим документом, який фіксує зобов'язання сільгоспвиробника (який виступає боржником) здійснити поставку сільськогосподарської продукції, зокрема й зерна, а кредитора (фізичну чи юридичну особу) – надати грошові кошти, послуги, виконати інші зустрічні зобов'язання за укладеним договором. Відповідний договір може передбачати не поставку сільгоспвиробником продукції, а сплату ним кредитору коштів, які він отримає від реалізації продукції (фінансова аграрна розписка).

Законодавство встановлює чіткий механізм виконання умов аграрної розписки, включаючи отримання кредитором компенсації у разі невиконання зобов'язань за нею. По суті, йдеться про документальне оформлення домовленості двох сторін, яка є взаємовигідною для них. Їх застосування практикується в Україні й дало змогу в попередні роки залучити значні кошти для потреб аграріїв, зокрема для виробництва зерна.

Особливістю ринку зерна є вагома роль на ньому різних груп посередників. Це значною мірою пов'язано з використанням більшості товарного зерна для експорту. Сільгоспвиробники, особливо малі, не

спроможні сформувати велику партію продукції, вийти з нею на зовнішній ринок, забезпечити при цьому необхідне документальне супроводження операцій експорту та їх фінансове забезпечення. Окремий посередник переважно обслуговує багатьох виробників, що дає йому змогу суттєво знизити збутові витрати на одиницю продукції.

Отже, посередники виконують важливі й потрібні функції на ринку зерна. Їхні послуги будуть прийнятними для зерновиробників, якщо на цьому ринку діятиме велика кількість посередників, які конкуруватимуть між собою. Таким чином, потрібно ставити питання не про усунення з ринку зерна посередників, а навпаки, збільшувати кількість підприємств інфраструктури ринку, налаштованих на чесну конкуренцію.

Важливим інструментом узгодження інтересів виробників зерна та інших суб'єктів зернопродуктового підкомплексу є розвиток інтеграційних зв'язків за їх участю. Розглядають горизонтальну та вертикальну інтеграцію суб'єктів агровиробництва. У рамках горизонтальної інтеграції об'єднуються підприємства однієї галузі для задоволення певних спільних для них потреб. Найпоширенішою її формою є сільськогосподарська кооперація, можливості якої у вирішенні проблем виробників зерна будуть розглянуті далі. Вертикальна інтеграція передбачає об'єднання учасників різних галузей продуктової вертикалі [24, с. 42], тобто суб'єктів, які здійснюють виробництво зерна, його зберігання, переробку, продаж зернової продукції, у тому числі її експорт. Організація вертикально інтегрованих структур у зерновиробництві забезпечує можливість рівномірного розподілу прибутків, обмежує монополію у сфері переробки продукції та сприяє розширенню обсягів накопичення доданої вартості у сфері виробництва [19, с. 124].

Прикладом ефективної за досягнутими результатами вертикальної інтеграції є об'єднання у формі великих компаній – агрохолдингів. Вони вирощують зернові культури на великих площах, розбудовують елеваторні потужності для зберігання зібраного урожаю. У складі окремих агрохолдингів – власні комбикормові заводи, насінневі господарства,

логістичні структури. Низка великих компаній, що спеціалізуються на виробництві зерна, здійснюють діяльність і на території Львівської області. До таких, зокрема, відносяться компанії Укрлендфармінг, Агропросперіс, Контінентал Фармерз Груп, Приват АгроХолдинг, Західний Буг. Однак попри безумовні сильні сторони агрохолдингових компаній, їх не можна вважати основним варіантом розвитку зерновиробництва. У галузі повинні бути присутні й інші форми організації виробництва, зокрема малі сільськогосподарські товаровиробники.

У табл. 3.1 серед суб'єктів ринку зерна та продуктів його переробки зазначені й державні органи. Їхнє завдання полягає в забезпеченні ефективного функціонування зернопродуктового підкомплексу для формування високого рівня продовольчої безпеки країни, надходжень валюти через експорт продукції. Створене державою акціонерне товариство «Аграрний фонд України» має завдання через впровадження форвардних заготівель зерна згладжувати кон'юнктурні коливання на зерновому ринку, задовольняти фінансові потреби сільгоспвиробників. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба) здійснює важливі функції в галузі карантину та захисту рослин, насінництва в частині сертифікації насіння, охорони прав на сорти рослин, забезпечення зерна та продуктів його переробки. Тим самим вона здійснює важливий регуляторний вплив на дії зерновиробників.

У минулі роки держава здійснювала широкий спектр заходів з фінансової підтримки виробників зерна – через здешевлення кредитів, податкові пільги, компенсацію частини витрат на придбання техніки тощо. Ці інструменти з часом змінювалися, а в умовах воєнного стану чимало відповідних програм довелося згорнути. Відновлення й диверсифікація таких програм у повоєнний період буде важливим чинником розвитку вітчизняного зерновиробництва.

3.3. Розвиток обслуговуючої кооперації як інструмент підвищення ефективності виробництва зерна в малих сільськогосподарських підприємствах

Серед сільськогосподарських підприємств – виробників зерна є різні за розмірами суб'єкти господарювання. Великі підприємства здебільшого мають потужну матеріально-технічну базу, штат кваліфікованих працівників, що дозволяє ефективно вирішувати питання, пов'язані з виробництвом, зберіганням і реалізацією зерна на вигідних умовах. Малим сільськогосподарським товаровиробникам для обслуговування відносно невеликих площ посівів зернових культур економічно не вигідно придбавати дорогу техніку для виконання окремої виробничої операції. Їм без спеціального устаткування складно організувати якісну первинну обробку зерна, належне його зберігання. Вони не мають ресурсів для формування для продажу великої партії продукції з привабливими для гуртового покупця параметрами. Одним із варіантів вирішення цих та інших проблем є сільськогосподарська кооперація.

У науковій літературі кооперація розглядається як організаційна структура, тобто добровільні об'єднання людей для спільної господарської діяльності [36, с. 9]. Також сільськогосподарську кооперацію розглядають як систему сільськогосподарських кооперативів і сільськогосподарських кооперативних об'єднань [32]. Основними цілями сільськогосподарської кооперації згідно з відповідним Законом України є підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробників сільськогосподарської продукції у сферах виробництва, переробки, заготівлі, закупівлі, зберігання, збуту, продажу цієї продукції, забезпечення засобами виробництва і матеріально-технічними ресурсами [32].

Для досягнення зазначених цілей агровиробники створюють юридичну особу – сільськогосподарський кооператив. Створення кооперативу відбувається на засадах добровільного об'єднання на основі членства,

самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб [32]. Для вирішення проблем у зерновій галузі створюють зерновий обслуговуючий кооператив.

Створивши обслуговуючий кооператив, малі сільськогосподарські підприємства, які є виробниками зерна, матимуть змогу підвищити якість проведення агротехнічного робіт з вирощування зернових культур на основі спільного використання засобів виробництва, придбаних чи орендованих кооперативом. Члени кооперативу мають можливість спільно формувати великі товарні партії зерна без залучення посередників та їх продаж за вищими цінами в період найбільш сприятливої для цього ринкової кон'юнктури. Кооператив може залучати до організації збутової діяльності, забезпечення інших господарських операцій кваліфікованих спеціалістів. Зерновий обслуговуючий кооператив як юридична особа має змогу використовувати складські документи на зерно, виданні сертифікованим кооперативним елеватором, як ліквідну застави для одержання кредитів у комерційних банках для потреб кооперативу, а також для здійснення операцій з Аграрними фондом України, продажу зерна на зовнішніх ринках.

Чинне законодавство дозволяє сільськогосподарському кооперативу, що здійснює діяльність з метою одержання прибутку, надавати послуги особам, які не є членами кооперативу, за умови, що річна вартість таких послуг не перевищує 20 % від річної виручки кооперативу [32]. Отже, зерновий кооператив може отримувати додаткові доходи, обслуговуючи інших виробників зерна, яких є багато не тільки серед суб'єктів підприємницької діяльності, а й серед господарств населення. Члени ж кооперативу зможуть отримувати додаткові доходи у вигляді кооперативних виплат.

Та основним завданням зернового обслуговуючого кооперативу слід розглядати створення спільними зусиллям його членів високопродуктивних і

високотехнологічних потужностей із приймання, доробки та зберігання зерна. Йдеться про реалізацію доволі вартісного бізнес-проекту, який забезпечить виробникам зерна вкрай важливі для них послуги з транспортування, очищення, сушіння, зберігання зерна у спеціальних вентильованих місткостях в необхідних обсягах та за нижчими за ринкові, але економічно обґрунтованими цінами. Основні елементи процесу створення сільгоспвиробниками обслуговуючого зернового кооперативу наведені на рис. 3.3.

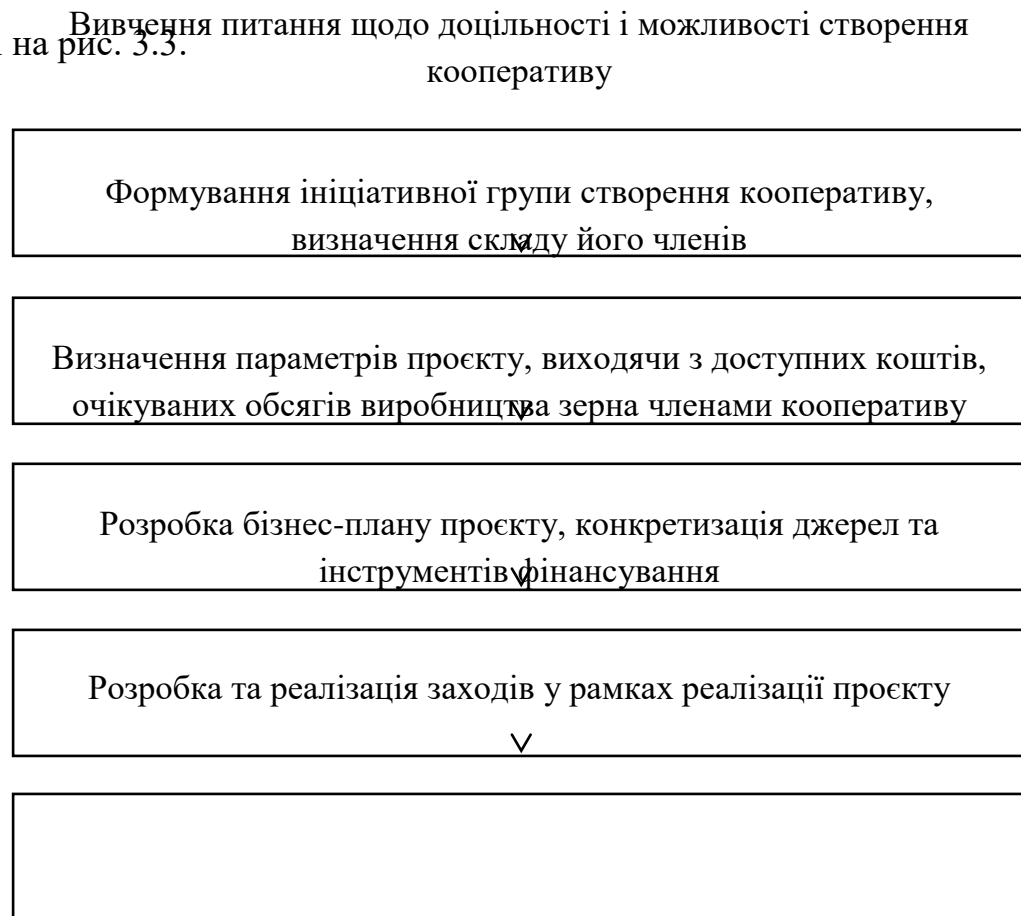

Рис. 3.3. Алгоритм створення зернового обслуговуючого кооперативу

Ініціатива створення зернового обслуговуючого кооперативу повинна виходити «знизу», тобто від агровиробників. Спроба нав'язати ідею кооперації «зверху» може призвести до порушення таких фундаментальних принципів кооперації, як добровільність членства в кооперативі, демократичний контроль і управління ним. Необхідною умовою є наявність серед потенційних членів кооперативу лідерів, ініціаторів об'єднання, здатних організувати інших виробників зерна. З активістів повинна бути

сформована ініціативна група, яка працюватиме над консолідацією потенційних членів кооперативу, розробкою проєкту створення кооперативу, конкретизованому в бізнес-плані та пакеті іншої технічної документації, розробкою статуту, проведенням установчих зборів і реєстрацією кооперативу.

Важливо, щоби зерновиробники, приймаючи рішення про вступ в кооператив, усвідомлювали не лише вигоди від членства в ньому, а й відповідальність за виконання добровільно взятих на себе зобов'язань. До таких, зокрема, відноситься зобов'язання передавати вирощене зерно на первинну обробку і зберігання саме в кооператив, реалізацію продукції (принаймні, наперед визначеної її частини) через кооператив. Якщо орієнтуватися на інші варіанти, потужності кооперативного елеватора використовуватимуться у меншому ніж запланований обсязі, внаслідок чого інші члени кооперативу зазнають економічних втрат.

Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні залишається на рівні, далекому від бажаного. Це зумовлено низкою причин, серед яких – недостатня поінформованість агровиробників про можливості і переваги кооперації, відсутність знань і досвіду для розробки відповідної документації. Тому важливою є просвітницька робота з боку активістів, залучення до допомоги дорадчих служб.

Та найсерйознішою проблемою є відсутність у малих агровиробників ресурсів для формування первинного капіталу, на основі якого буде реалізований проєкт зі створення зернового кооперативу. Необхідно буде акумулювати значні кошти для фінансування процесів проєктування та будівництва сучасного зерносховища, обладнання для приймання, доробки і зберігання зерна. При створенні сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу його майно складається з неподільного і пайового фондів, для чого використовуються вступні та пайові внески його членів [32]. Якщо цих внесків буде недостатньо для покриття всіх необхідних витрат, потрібно шукати зовнішні джерела фінансування.

Необхідні кошти можуть поступати з різних джерел – у формі банківського кредиту, грантової підтримки. Певні сподівання щодо підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації покладаються на державу. Підтримка з її боку може бути представлена через застосування механізму здешевлення кредитів, компенсації частини плати за обладнання, пільгове оподаткування кооперативу. Держава декларує підтримку малих агровиробників, сільськогосподарської кооперації. Є позитивні приклади реалізації в минулі роки програм фінансової підтримки аналогічних проєктів. Відновлення їх у повоєнний період сприятиме розвитку обслуговуючої кооперації в стратегічно важливій зерновій галузі.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. Зерновиробництво є однією з основних галузей сільськогосподарського виробництва в Україні, базовим елементом зернопродуктового підкомплексу. Стан цієї галузі є одним із основних чинників продовольчої безпеки країни, формування її економічного потенціалу. Більшість зерна, виробленого в сільськогосподарських підприємствах, йде на експорт. Від експорту зерна Україна в останні роки одержувала до 20% виручки від продажу товарів за кордон. Розвиток зернової галузі в сільськогосподарських підприємствах не повинен орієнтуватися лише на нарощування обсягів виробництва та експорту продукції. Потрібно забезпечувати й належний рівень економічної ефективності виробництва зерна.

2. Ефективність виробництва є економічною категорією, яка характеризує результативність процесу виробництва, віддачу від вкладених у нього ресурсів. Важливим якісним показником економічної ефективності виробництва продукції є рівень її рентабельності, при визначенні якого прибуток від реалізації зерна порівнюється з повною його собівартістю. У практичному використанні підприємством показника рентабельності проявляються важливі функції – контролююча (підприємство має змогу контролювати результативність виробництва окремих видів продукції) та стимулююча (змушує здійснювати пошук резервів до підвищення рівня рентабельності).

3. Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції, у тому числі зерна, формується під впливом сукупності внутрішніх і зовнішніх факторів. Внутрішні фактори відображають відносини, які склалися всередині підприємства, і суб'єкт господарювання має можливість на них впливати. До факторів зовнішнього середовища відносяться умови і обставини, які формуються за межами підприємства. Оскільки фактори зовнішнього середовища впливають на стан внутрішнього середовища

підприємства, аналіз їх впливу має важливе значення для обґрунтування заходів, направлених на підвищення рівня рентабельності.

4. Протягом останніх років спостерігалася позитивна тенденція до збільшення обсягів виробництва і реалізації зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області. Зріс обсяг виробництва зерна й у 2022 році порівняно з попереднім, тобто у складних умовах воєнного стану зерновиробники демонстрували позитивні результати функціонування. Збільшення обсягів виробництва зерна відбувалося за рахунок як деякого розширення посівних площ зернових культур, так і підвищення їх урожайності. Значно помітнішим був вплив зростання урожайності, що свідчить про переважання інтенсивного варіанту розвитку зернової галузі. Основними видами зерна, які виробляються підприємствами області, є пшениця та кукурудза. У 2022 році на них припадало 80% загального обсягу виробництва зерна. Збільшення їх виробництва стимулювали можливості експорту відповідної продукції.

5. Високі показники урожайності зернових культур забезпечуються належним ресурсним забезпеченням їх вирощування. Витрати на 1 га зернових у сільськогосподарських підприємствах Львівської області були вищими за середні по Україні, але це забезпечило вищу урожайність зернових культур і в кінцевому підсумку позитивно позначилося на собівартості зерна. У структурі витрат на виробництво зерна найбільша частка (близько 25%) припадала на мінеральні добрива. У 2022 році порівняно з попереднім використання мінеральних добрив і пестицидів помітно зменшилося, оскільки погіршилися умови їх придбання. Зменшувалася частка витрат на оплату послуг сторонніх організацій при виробництві зерна, що вказує на зниження залежності агровиробників від цих організацій.

6. Показники рентабельності зерна формуються за результатами його реалізації. Протягом останніх років простежувалася тенденція до зростання цін на зерно, що пов'язано з інфляційними процесами. Загалом виробництво

зерна в сільськогосподарських підприємствах Львівської області було рентабельним, хоча в окремі роки показники рентабельності помітно коливалися, мали місце випадки збитковості виробництва окремих видів зерна. Показники рентабельності зерна в підприємствах області були загалом нижчими за середні по Україні, що пов'язано з вищим рівнем у повній собівартості реалізованої продукції загальнопромислових витрат і витрат на збут. Загалом сільськогосподарські підприємства України і Львівської області характеризуються відносно високими показниками рентабельності порівняно з підприємствами інших основних галузей економіки. До 2022 року не було помітно суттєвої різниці в показниках рентабельності підприємств України, що спеціалізуються на вирощуванні зернових і олійних культур, залежно від розмірів цих підприємств. У 2022 році дещо вищими були показники рентабельності у великих за розмірами підприємствах.

7. Для забезпечення зростання рівня рентабельності виробництва зерна сільськогосподарські підприємства повинні здійснювати пошук і реалізацію техніко-технологічних та організаційних резервів підвищення економічної ефективності зернової галузі на внутрігосподарському рівні. Їх реалізація в кінцевому підсумку повинна бути орієнтована на мінімізацію собівартості зерна. До техніко-технологічних відносяться резерви, пов'язані з оптимізацією забезпечення підприємства матеріальними ресурсами (основними і оборотними засобами), застосування інноваційних технологій вирощування зернових культур. Організаційні резерви пов'язані з удосконаленням систем: організації виробництва, використання праці, управління підприємством та його підрозділами, збутової діяльності. Із заходів організаційного характеру особливо важливим є створення ефективної системи мотивації працівників, яка включає механізми оплати праці та преміювання, надання працівникам певних благ у формі соціального пакета.

8. Підвищення рентабельності виробництва зерна залежить від удосконалення відносин між суб'єктами зернопродуктового підкомплексу,

ринку зерна. Для пом'якшення цінових коливань на зерно упродовж року й одночасно задоволення сезонних потреб зерновиробників у коштах важливе значення має організація форвардних закупівель зерна, використання механізму аграрних розписок. Ефективність зерновиробництва залежить від регуляторного впливу держави, яка і в умовах воєнного стану знаходить можливість організувати певну підтримку сільськогосподарських товаровиробників. Повніше відновлення й диверсифікація програм такої підтримки у повоєнний період буде важливим чинником розвитку вітчизняного зерновиробництва.

9. Виробництво зерна відіграє важливу роль в економіці багатьох малих сільськогосподарських підприємств. Цим підприємствам складно вирішувати всі питання, пов'язані з первинною переробкою, зберіганням, вигідною реалізацією зерна. Для захисту свої інтересів агровиробники можуть реалізовувати проєкт зі створення зернового обслуговуючого кооперативу, ядром якого буде кооперативний елеватор. Зерновий обслуговуючий кооператив може стати ефективним засобом протидії монополістичному тиску з боку особливо потужних учасників зернового ринку. При створенні кооперативу важливо дотримуватися принципів кооперації, серед яких – добровільність членства, демократичність управління кооперативом. При реалізації відповідного бізнес-проєкту важливою є підтримка з боку держави, отримання допомоги від дорадчих служб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко Т. П., Кушнір О. С. Шляхи підвищення конкурентоспроможності та якості зерновиробництва в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер: Економічні науки*. 2015. Вип. 11(1). С. 49-52.
2. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2021 : стат. зб. Державна служба статистики України [сайт]. Київ, 2022. 57 с. URL: www.ukrstat.gov.ua.
3. Баліцька В. В. Рентабельність діяльності суб'єктів господарювання України: оцінювання істинних результатів. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 11. С. 120-130..
4. Березівський З. Стан і перспективи зерновиробництва у сільськогосподарських підприємствах Львівської області. *Аграрна економіка*. 2019. Т. 12, № 3-4. С. 49-54.
5. Використання добрив і пестицидів під урожай сільськогосподарських культур. Державна служба статистики України, 2023 [online]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства. Державна служба статистики України, 2023 [online]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Вовк О. М., Ковальчук А. М., Комісаренко Я. І., Джулай А. В. Прибуток та рентабельність як детермінанти розвитку підприємства. *Modern economics*. 2020. № 21. С. 37-44.
8. Господарський кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
9. Гуменюк О. В. Організаційно-економічний механізм функціонування зернопродуктового підкомплексу. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. № 3. С. 71-77.

10. Данкевич А. Є., Міліневська В. Д. Фактори та резерви підвищення рівня рентабельності на підприємстві. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2020. № 18(2). С. 8-12.
11. Довжик О. О., Гаркуша С. А. Управління витратами як чинник підвищення прибутковості і рентабельності сільськогосподарських підприємств. *Економічний аналіз*. 2016. Т. 23, № 2. С. 37-44.
12. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ : Академія, 2000. 864 с.
13. Заїка С. О., Романова Р. Р., Курган В. О. Підвищення економічної ефективності зерновиробництва в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 25. С. 39-42.
14. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
15. Каминський П. Д. Прибуток та рентабельність як показники ефективності діяльності підприємства. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія: Економічні науки*. 2016. 364. С. 160-167.
16. Коваль О. А. Рентабельність як показник економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки*. 2014. №1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_50.
17. Козюк В. В., Ліпецька А. В., Длугопольський О. В., Шиманська О. П. Кореляційно-регресійний аналіз рентабельності виробництва та реалізації зернових культур в Україні. *Академічний огляд*. 2023. 31. С. 32-44.
18. Колодійчук В. А. Ефективність логістики зерна та продуктів його переробки : монографія. Львів Український бестселер. 2015. 574 с.
19. Крилова І. Г., Гураль Ю. І. Експортні можливості України в зерновиробництві. *Modern economics*. 2018. № 12. С. 120-125.
20. Лобас М. Г. Розвиток зернового господарства: монографія. Київ. Агроінком, 1997. 448 с.

21. Мармуль Л. О. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку галузі зерновиробництва. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2020. № 1. С. 78–83.
22. Маслак О. М., Маслак Н. Г., Строченко Н. І., Куценко І. В. Організаційно-економічні аспекти розвитку зернового господарства Сумської області : монографія. Суми: Мрія, 2019. 216 с.
23. Нікішина О. В. Узгодження економічних інтересів суб'єктів інтегрованого зернового ринку України. *Економічні інновації*. 2012. Вип. 51. С. 298-306.
24. Новицький І. В. Теоретичні основи економічних відносин суб'єктів зернопродуктового підкомплексу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 13(2). С. 39-43
25. Олександренко І., Вальчишина В. Управління рентабельністю сільськогосподарських підприємств в Україні. *Економічний форум*. 2023. №1. С. 138-145.
26. Пехов В. А. Ефективність функціонування підприємств зернопродуктового підкомплексу в економічному механізмі ринку. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 7. С. 154-158.
27. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур за їх видами та по регіонах. Державна служба статистики України, 2023 [online]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
28. Про аграрні розписки : Закон України від 06.07.2012 р. № 5479-VI : станом на 16 жовтня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17#Text>.
29. Про затвердження модельних статутів сільськогосподарського кооперативу : Постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2021-%D0%BF#Text>.
30. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах : Постанова

- Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 р. № 164 (із змінами).
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-%D0%BF#Text>.
31. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 04.07.2002 р. № 37-IV : станом на 16 жовтня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15#Text>.
32. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 21.07.2020 р. № 819-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#n333>.
33. Продукція сільського господарства у постійних цінах за регіонами. Державна служба статистики України, 2023 [online]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
34. Реалізація продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення. Державна служба статистики України, 2023 [online]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
35. Рентабельність операційної та усієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. Державна служба статистики України, 2023 [online]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
36. Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови аграрної економіки: монографія / [М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк та ін.]; за редакцією М. Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 194 с.
37. Рослинництво України 2022 : стат. зб. Державна служба статистики України [сайт]. Київ, 2023. 181 с. URL: www.ukrstat.gov.ua.
38. Сиротюк Г. Розвиток та ефективність зерновиробництва: регіональний аспект. *Аграрна економіка*. 2021. Т. 14, № 1-2. С. 67-74
39. Сільське господарство Львівської області 2021 : стат. збірник. Головне управління статистики у Львівській області, 2022. 102 с.
40. Сільське господарство України 2022 : стат. зб. Державна служба статистики України [сайт]. Київ, 2023. 162 с. URL: www.ukrstat.gov.ua.

41. Сільськогосподарські кооперативи: теорія і практика : монографія [О. В. Ульянченко та ін.]. Харків : Смугаста типографія, 2015. 272 с.
42. Соловей І. С., Соловей І. М. Вплив урожайності та спеціалізації на економічну ефективність зерновиробництва. *Бізнес Інформ*. 2018. №2. С. 186-190.
43. Томашевська О. А., Шевченко К. А. Економічна ефективність виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах та підвищення рівня їх конкурентоспроможності. *Молодий вчений*. 2019. №1(2). С. 524-530.
44. Христенко Г. М. Економічна ефективність зернового господарства та чинники її формування. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2016. Вип. 247. С. 349-356.
45. Чухліб А. В. Методичний інструментарій аналізу та прогнозування зерновиробництва. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Економічні науки*. 2020. № 12(1). С. 139-143.
46. Яремчук Н.В. Методика оцінки ефективності управлінської діяльності в системі підприємств зернопродуктового підкомплексу. *Ефективна економіка*. 2013. № 12. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2636>.